

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра дошкільної освіти

Освітня програма «Дошкільна освіта»
Спеціальність 012 Дошкільна освіта

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня «магістр»

ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРЕДМЕТНО-ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Гузаірової Олени Анатоліївни

Науковий керівник:

Кононко О.Л., д. психол. н., професор кафедри дошкільної освіти,

Рецензенти:

Матвієнко С.І., к. пед н., доцент кафедри дошкільної освіти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя,

Пісоцький О.П., к. психол. наук, доцент кафедри дошкільної освіти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Допущено до захисту: Протокол № 5 від 13.12. 2021 р.
Завідувач кафедри дошкільної освіти:

Кононко О.Л., д. псих. н., професор

Ніжин – 2021

Анотація

Магістерська наукова робота присвячена визначенню педагогічних умов та методів ефективного виховання самостійності дітей дошкільного віку в предметно-практичній діяльності, теоретичному обґрунтуванню та експериментальній перевірці ефективності методів впровадження в умовах ЗДО.

Об'єкт дослідження – виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку в ЗДО та сім'ї.

Мета роботи – теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності педагогічних умов і методів виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності.

Практичне значення полягає у розробці та впровадженні педагогічних умов та методів виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності в умовах ЗДО.

Магістерська робота складається з теоретичної та експериментальної частин дослідження самостійності дітей молодшого дошкільного віку.

Пояснювальна записка магістерської роботи складається зі вступу, трьох розділів, які охоплюють дев'ять підрозділів та розкривають обрану тематику, висновків, списку використаних джерел та додатку.

У вступі визначається актуальність теми та проводиться короткий огляд поставленої задачі.

У першому розділі розглядаються теоретичні засади виховання самостійності дітей дошкільного віку в предметно-практичній діяльності.

У другому розділі проводиться експериментальне дослідження самостійності дітей дошкільного віку.

У третьому розділі наведений опис експериментальної перевірки педагогічних умов та методів виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку.

У висновках проводиться аналіз проведеної роботи та отриманих результатів.

Магістерська наукова робота містить 106 сторінок (без додатків), 1 малюнок, 15 таблиць, 95 джерел та 9 додатків.

ABSTRACT

This work is devoted to the definition of pedagogical conditions and effective methods of educating younger preschoolers' independence in substantive practical activity, methods theoretical substantiation and experimental proving under conditions of preschool educational institutions.

Object of study – younger preschoolers' independence education in their families and preschool educational institutions.

Purpose – to substantiate theoretically and to prove experimentally the effectiveness of pedagogical conditions and methods of educating younger preschoolers' independence in substantive practical activity.

The practical significance is the ability to develop and implement pedagogical conditions and methods of educating younger preschoolers' independence in substantive practical activity under conditions of preschool educational institutions.

Thesis consists of theoretical and experimental parts of younger preschoolers' independence study.

Explanatory note master's thesis consists of an introduction, three chapters covering nine sections, conclusions, list of sources and appendices.

The introduction is determined topicality and held a brief overview of the problem.

The first section deals with the theoretical foundations of educating the independence of preschool children in subject-practical activities.

The second section conducts an experimental study of the independence of preschool children.

The third section describes the experimental testing of pedagogical conditions and methods of educating younger preschoolers' independence.

In the conclusions the analysis of the work and results are stated.

Master scientific work contains 95 pages (without appendices), 1 figure, 15 tables, 95 references, 9 appendices.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРЕДМЕТНО-ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	10
1.1. Самостійність педагогічна категорія	10
1.2. Особливості становлення і розвитку самостійності у дітей дошкільного віку	15
1.3. Роль предметно-практичної діяльності як передумови у вихованні самостійності у дітей молодшого дошкільного віку	22
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	30
РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОСТІЙНОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ...	32
2.1. Програма і методика констатувального етапу дослідження	32
2.2. Характеристика рівнів вихованості самостійності дітей молодшого дошкільного віку.....	42
2.3 Вплив дошкільного закладу і сім'ї на самостійність дітей молодшого дошкільного віку.....	49
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	60
РОЗДІЛ 3 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ТА МЕТОДІВ ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРЕДМЕТНО-ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	61
3.1. Педагогічні умови ефективного виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності умови...	61
3.2. Методика формувального експерименту	69
3.3. Визначення ефективності впровадження педагогічних умов та методів виховання самостійності дітей дошкільного віку.....	79
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	92
ВИСНОВКИ	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	98
ДОДАТКИ.....	107

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасність потребує динамічних змін у суспільному житті, тому висуваються нові вимоги і до розвитку дитини, до її здатності орієнтуватися в довкіллі та конструктивно на нього впливати, відповідаючи на потреби високотехнологічного та інформаційного розвитку у світі. Зміна поглядів на освітній процес обумовлює визначення головною метою не лише розвиток гармонійної, освіченою, розвиненої особистості, а й забезпечення майбутньому поколінню можливості до самореалізації, успішної діяльності в різних умовах сучасного життя. Задля досягнення цієї мети, перед педагогом стають завдання створення середовища, яке сприяло розвитку самостійності, у підтримці та спонуканні проявів ініціативи, самодіяльності та елементарних форм творчості.

У визначенні цього питання орієнтирами слугують Національна стратегія розвитку освіти України на 2012-2021 роки, Закон України «Про дошкільну освіту», Закон України «Про охорону дитинства», Конвенція ООН про права дитини, Базовий компонент дошкільної освіти України як освітній стандарт. Загальним завданням для розвитку дошкільної освіти в вище названих документах стає забезпечення умов розвитку особистості дитини дошкільного віку, створення умов її самореалізації та створення умов емоційно-вольового виховання дитини.

Основні напрямки, які ведуть до реалізації цього завдання в сучасній системі дошкільної освіти розкрито в Базовому компоненті дошкільної освіти, який відображає сучасний суспільний ідеал та є державним стандартом освіти й орієнтує на потреби стрімкого розвитку суспільства. Зміст цього державного документу орієнтовано на виховання компетентної самостійної дитини, здатної поводитися ініціативно й конструктивно впливати на оточуюче довкілля. Самостійність при цьому визначається як одна з базових характеристик особистості, яку необхідно розвивати на кожному

віковому відрізку дошкільного дитинства. Проблема самостійності висвітлюється у наступних освітніх лініях – «Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина у світі культури», «Гра дитини», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Мовлення дитини».

Безліч вчених з різних галузей науки та в різні періоди розвитку суспільства звертали у свою увагу на проблему самостійності як базової якості дитини, вивчали її роль, важливість у розвитку та становленні особистості, це були філософи , фізіологи (П. Анохін, М. Бернштейн, І. Павлов, І. Сеченов та ін.), психологи (Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Кононко, Г. Костюк, Г. Люблінська та ін.), педагоги (М. Монтесорі, Т. Поніманська, О. Сухомлинський та ін..).

Проблема становлення особистості в період дитинства та генезис її самостійності як особистісного утворення розглядається в дослідженнях багатьох фахівців у різних аспектах, а саме: становлення самосвідомості, елементарного Я-образу, як умови формування самостійності, суб'єктності як прояву активності особистості на різних етапах онтогенезу (Б. Ананьєв, В. Зеньковський, Є. Ісаєв, В. Слободчиков); специфіка формування у дитини раннього й дошкільного віку прагнення до самостійності, характеру її виявів, спрямованості та ступенів розвитку (Н. Аксаріна, Т. Бауер, Л. Божович, А. Валлон, Л. Венгер, Д. Ельконін, О. Запорожець, Г. Мазітова, В. Манова-Томова, Я. Неверович, Н. Ньюкомб, Є. Суботський); роль сім'ї та дошкільного закладу у становленні самостійності в ранньому онтогенезі (Н. Авдєєва, О. Кононко, Г. Люблінська, С. Мещерякова); пізнавальна самостійність та умови її формування в ранньому онтогенезі (П. Гальперін, С. Ладивір, О. Проскура та ін.).

Питання самостійності дітей раннього та дошкільного віку, особливості її виховання досліджувалися фахівцями в контексті різних видів діяльності: у грі (Л. Артемова, Ю. Демидова, М. Марусинець, С. Марутян, Н. Михайленко та ін.), у праці (О. Андрейчик, Р. Буре, Л. Кірдода, Л. Островська та ін.), у спілкуванні (В. Кузьменко та ін.), у продуктивних видах діяльності

Н. Ветлугіна, Г. Григор'єва, О. Дронова, В. Зінченко, Т. Казакова, Т. Комарова, Н. Сакуліна, О. Удіна та ін.).

Незважаючи на багаточисленні дослідження проблеми розвитку та виховання самостійності дітей, починаючи з дошкільного віку, є актуальним і потребує додаткової уваги з боку фахівців. На даний час, у закладах дошкільної освіти приділяється недостатньо уваги вихованню самостійності предметно-практичній діяльності, яка має важливе значення в житті кожної дитини. Саме в предметно-практичному середовищі вона вчиться робити вибір та долати перешкоди, саме тут складається характерна для неї здатність самостійно досягати певних цілей, Це обумовлює актуальність *теми* нашого *дослідження* «**Виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності**».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов і методів виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності.

Завдання дослідження:

1. На основі здійснення теоретичного аналізу з'ясувати стан досліджуваної проблеми у філософській та психолого-педагогічній літературі.
2. Розробити критерії і показники та рівні вихованості самостійності у дітей молодшого дошкільного віку.
3. Встановити вплив сімейного та суспільного виховання на розвиток самостійності дітей 3-4-го років життя.
4. Визначити педагогічні умови та методи ефективного виховання самостійності дошкільників в предметно-практичній діяльності.
5. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність впровадження педагогічних умов та методів виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності.

Об'єкт дослідження – виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку в ЗДО та сім'ї.

Предмет дослідження – педагогічні умови та методи виховання самостійності дітей 3-4-го років життя в предметно-практичній діяльності.

Гіпотеза дослідження. Ґрунтується на припущенні, що ефективність процесу виховання самостійності у дітей молодшого дошкільного віку зростає за умов:

- Розширення уявлень дошкільників про самостійність та її роль в житті.
- Надання дітям права на вибір видів діяльності, складності завдань, місця і часу їх виконання.
- Оснащення педагогів і батьків сучасними технологіями виховання самостійності.

Методи дослідження. Для вирішення означених завдань, досягнення мети і використовувався комплекс загальнонаукових методів:

теоретичні – аналіз філософської, психологічної і педагогічної літератури, нормативних документів з проблеми дослідження;

емпіричні – спостереження, анкетування, тестування, аналіз та узагальнення результатів для встановлення достовірності дослідження і визначення ефективності розробленої моделі; експериментальні – педагогічний експеримент, який підтвердив необхідність проведення означеного дослідження, констатувальний і формувальний етапи; *статистичний метод*.

Експериментальна база дослідження ЗДО № 633 м. Києва. В експерименті взяли участь: 20 (кількість) дітей молодшого дошкільного віку, 8 вихователів ЗДО та 20 батьків вихованців.

Наукова новизна дослідження:

- уточнено сутність становлення і розвитку самостійності;
- визначено роль предметно-практичної діяльності у вихованні самостійності у дітей 3-4 року життя;

- встановлено вплив сімейного та суспільного виховання на розвиток самостійності дітей 3-4-го років життя;
- розроблено критерії та показники, визначено педагогічні умови та методи ефективного виховання самостійності дошкільників в предметно-практичній діяльності;
- теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність впровадження педагогічних умов та методів виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності.

Теоретико-методологічну базу дослідження становлять: фундаментальні положення про самостійність як базову якість особистості (В. Буряк, М. Данилов, О. Кононко, Г. Люблінська,); ідеї щодо чинників виховання самостійності (С. Козлова, М. Монтесорі, Т. Поніманська) тощо.

Практичне значення результатів: полягає у розробці та впровадженні педагогічних умов та методів виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності.

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом виступів на конференції «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку» (Стаття «Роль батьків у вихованні самостійності у дітей молодшого віку»).

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, які охоплюють дев'ять підрозділів та розкривають обрану тематику, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ В ПРЕДМЕТНО-ПРАКТИЧНІЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Самостійність педагогічна категорія

На сучасному етапі розвитку освітньої галузі науки головною метою постає виховання соціально активної, відповідальної, самостійної, творчої людини, здатної до критичного мислення й самоосвіти. Означена тенденція знаходить відображення в концепції компетентісно орієнтованої освіти, що активно впроваджується в останні роки в багатьох країнах світу (В. Гура, І. Зимня, С. Кульневич, Т. Морозова, Ю. Татур, А. Хуторської та ін.).

Це проголошено в Національній стратегії розвитку освіти України до 2021 року, Законі України «Про дошкільну освіту», Законі України «Про охорону дитинства», Конвенції ООН про права дитини. В означених документах акцентовано увагу на важливості головних вмінь особистості нової генерації. Серед них – уміння самовизначатися, робити свідомий вибір соціальних відносин і соціальних зв'язків; уміння взаємодіяти, співпрацювати, розв'язувати конфлікти й домовлятися; бажання брати на себе різні соціальні ролі; здатність розвивати навички самоосвіти, отримувати інформацію, обробляти її, знаходити необхідне в потоці знань; уміння приймати власні рішення в умовах вибору, постійних змін, організувати свою діяльність, ставити собі мету й досягати її, бути відповідальним за свої рішення та дії. Основою цих умінь і навичок є самостійність як базова якість особистості.

Самостійність в загальноприйнятому значенні – це незалежність, здатність і прагнення людини до самостійних дій або вчинків. Стати самостійним – об'єктивна необхідність і природна потреба дитини. Дитина, більш ніж будь-хто інший прагне проявити своє «Я», утвердитися в своїх знаннях, переконуючи дорослого, що може зробити щось не гірше за інших, доводячи, що може обійтися без їх допомоги. Отже, виховний вплив дорослого діти пропускають через призму свого життєвого досвіду,

відкидають або приймають його і в залежності від цього будують свою поведінку. Проблема розвитку самостійності у дітей старшого дошкільного віку була і залишається в нинішній педагогіці однією з найактуальніших.

Науковці Л. Божович, Д. Ельконін, О. Леонт'єв, В. Котирло визначають самостійність як узагальнену якість особистості, що виявляється в ініціативності, критичності, адекватній самооцінці та почутті власної відповідальності за свою діяльність і поведінку; як підхід до вирішення будь-якого питання, справи без втручання інших і виявляється в допитливості, кмітливості, гнучкості процесів мислення, незалежності суджень, критичності сприйняття інформації.

М. Лісіна підкреслює зв'язок самостійності як особистісної якості з активною роботою думки, почуттів та волі. Цей зв'язок двобічний: з одного боку, розвиток процесів мислення і емоційно-вольових процесів є необхідною передумовою самостійності суджень та дій. Водночас судження та дії, що складаються під час самостійної діяльності, укріплюють й утворюють здатність не тільки приймати свідомо мотивовані дії, але й домагатися успішного виконання прийнятих рішень всупереч можливим складностям [57, с. 3].

Розглядаючи самостійність як інтегровану якість особистості, дослідники підкреслюють, що її роль виявляється в об'єднанні різних особистісних проявів, загальному спрямуванні на внутрішню мобілізацію людиною усіх сил, ресурсів та засобів для здійснення обраної програми дій без сторонньої допомоги (Г. Беленька, О. Богініч, О. Денисюк, О. Кононко та ін.).

Зокрема, за твердженням С. Головіна, самостійність – узагальнена властивість особистості, що проявляється в ініціативності, критичності, адекватній самооцінці й почутті власної відповідальності за свою діяльність і поведінку. Особливої уваги заслуговують дослідження О. Кононко, яка визначає самостійність як достатньо стійку тенденцію до незалежної й ініціативної поведінки й самостійність як ситуативний прояв. Саме ці

твердження слугували базисною основою, на якій будувалося наше дослідження.

У дослідженнях О. Кононко визначено, що у самотійної дитини завжди достатньо розвинена воля, така дитина рішуча у своєму виборі та оцінках, впевнена в досягненні мети. Залежна дитина завжди безвільна. Вона, навіть якщо й володіє знаннями, не вміє самотійно реалізувати свої здібності. Дослідниця не відкидає існування певного зв'язку між самотійністю й емоціями дитини: завдання, яке пропонує їй дорослий для виконання, повинне стати її завданням, набути для неї смислового значення, стати переживанням. Характер почуттів, які проявляє дитина під час самотійного виконання, пов'язаний з її інтересами[37, с. 14].

О. Кононко виділяє послідовні етапи розвитку самотійності: від елементарного прояву активності немовляти до зрілої самотійності дорослої людини. Між ними лежать три проміжні форми:

- виконавча активність – найпростіша форма самотійності. Вона характеризується вмінням дитини діяти за зразком дорослого;
- самотійність дитини, яка виявляється в тому, що дошкільники починають використовувати набуті знання й уміння без зразка дорослого, тобто вносити у виконання елементи ініціативи;
- найвища для дошкільного віку самотійність виявляється в тому, що у свою роботу дитина вчиться вносити елементи творчості [40].

Вченавважає, що для того, щоб дитина у своїй діяльності змогла бути самотійною, вона обов'язково повинна мати необхідний для її виконання рівень розвитку знань, умінь і навичок. Але не будь яка дитина, що має цей рівень, проявляє самотійність. Самотійність передбачає сформованість у дошкільника ще й елементарного почуття обов'язку.

Г. Люблінська, аналізуючи численні дослідження педагогів і психологів, присвячені проблемі самотійності дітей дошкільного і шкільного віку в їх навчальній і трудовій діяльності, у повсякденній поведінці, уточнює деякі ознаки самотійності дитини. Вона вважає, що:

1) самостійність дитини не має нічого спільного із стихійною її поведінкою. За самостійністю у будь-якому віці завжди стоять керівна роль і вимоги дорослих. Проте з її розвитком ця дія стає дедалі менш відкритою. Змушена завжди підкорятися вимогам дорослих, дитина починає орієнтуватися на них як на певні норми поведінки. Лише на основі відповідних вироблених звичок, тобто усталених стереотипів, що відповідають вимогам старших, може бути вихована справжня самостійність як найцінніша риса особистості. Якщо звички не сформовані, надана дитині самостійність призводить до стихійної її поведінки, повного порушення суспільних вимог;

2) рівень самостійності дітей підвищується з їх розвитком і з можливостями, що зростають у них, виконувати дедалі складніші фізичні і розумові дії. Тому того, що оцінювалося як вияв самостійності у 2 – 3-річних дітей (уміння акуратно їсти, одягатися без допомоги дорослого), вже не досить для характеристики тієї самої якості в старших дітей [56, с.129].

У розвитку самостійності вченою визначаються три ступені:

- перший ступінь – коли дитина діє в звичайних для неї умовах, у яких вироблялися основні звички, без нагадування, спонукань і допомоги з боку дорослого (сама прибирає після гри будівельний матеріал; сама йде мити руки, коли її кличуть до столу; сама говорить «будь ласка» і «дякую», коли просить про щось або дякує за допомогу);

- другий ступінь – дитина самостійно використовує звичні способи дії в нових, незвичайних, але близьких і однорідних ситуаціях;

- третій ступінь – коли можливе вже більш далеке перенесення. Засвоєне правило набуває узагальненого характеру і стає критерієм для визначення дитиною своєї поведінки в будь-яких умовах.

Отже, як вважає Г. Люблінська, самостійність завжди продукт підпорядкування вимогам дорослих і одночасно власної ініціативи дитини. І чим краще, глибше, зрозуміліше вона засвоїла правила поведінки, тим ширші

в неї можливості ініціативно і самостійно застосовувати їх у нових, різноманітних умовах життя.

Дидакт М. Данилов розкрив сутність самостійності черезпотребу та вміння людини самостійно мислити, здатності орієнтуватись у новій ситуації. Самостійна дитина здатна виділити проблему й визначити методи, за допомогою яких досягне її розв'язання [25, с.49].

У працях І. Архипової, П. Підкасистого, Т. Шамової самостійність пов'язано з уміннями виокремлювати проблему, знаходити шляхи її розв'язання, висувати гіпотезу тощо.

В. Галузинський зазначив, що на розвиток таких якостей, як самостійність мислення, ініціативність та активність, здійснює вплив перебування підростаючої особистості в колективі. Близькими до цих позицій є думки В. Іванова, який підкреслив, що для розвитку в себе такої якості, як самостійність, дитина має навчитися адекватно реагувати на критику, приймати її, виховувати в собі відповідальність, дисциплінованість [19].

На думку В. Буряка, самостійність слід розглядати як одну з якісних характеристик інтелектуальної активності. Учений указував на поєднання впізнавальної самостійності дітей мотиваційного та операційного компонентів: прагнення та вміння діяти без чийось підказок.

О.Савенков розглядав самостійність у низці психологічних характеристик виявів поведінки. На його думку, самостійність – це особистісна якість, яка передбачає незалежність суджень і дій, здатність самому, без допомоги й підказок інших реалізувати важливі рішення; відповідальність за свої вчинки і їх наслідки; внутрішня впевненість у тому, що така поведінка є можливою і правильною. Відзначається, що негативними чинниками впливу на становлення самостійності дитини є здійснення тотального зовнішнього контролю, жорстка дисципліна і, навпаки, надмірна вседозволеність, захист дитини від проблем і можливостей прийняття власних рішень.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень із проблеми становлення самостійності як особистісної якості дозволив виділити такі загальні положення:

– самостійність – це якість особистості, що характеризує її ставлення до виконання певних завдань (Г. Адамів, В. Котирло, Л. Подоляк, О. Проскура, А. Савченко);

– самостійність особистості залежить від впливів довкілля (предметного, соціального) і характеру взаємодії з ними (Н. Єлізарова, Г. Люблінська, Т. Піроженко, Г. Цукерман);

– самостійність – це вольова якість особистості, що включає в себе мотиваційний та операційний компоненти (В. Буряк, Д. Дубравська, С. Каяліна, Л. Ростовецька, С. Рубінштейн);

– самостійність – це якість особистості, що потребує цілеспрямованого виховання та розвитку (М. Брода, Н. Єлізарова, В. Плешивцев, О. Савенков, Г. Цукерман).

Базуючись на даних аналізу наукових джерел, під «самостійністю» розуміємо базову вольову якість особистості дошкільника, яка виражається комплексом його цілеспрямованих та самостійних дій, спрямованих на досягнення кінцевої мети і організованих ним як активним суб'єктом, а не стимульованих ззовні.

1.2. Особливості становлення і розвитку самостійності у дітей дошкільного віку

Дошкільний вік відіграє важливу роль в соціалізації дитини, у розвитку її самостійності як базової якості особистості. Це обумовлюється зростанням фізичних можливостей, здатності дитини діяти незалежно від дорослого, становленням її самосвідомості, уміння регулювати власну поведінку і діяльність.

Розглядаючи молодший дошкільний вік деякі дослідники (Н. Аксаріна, Б. Ананьєв, Р. Буре, Е. Герасімова, М. Лісіна та ін.) розглядають вихідним у перших проявах справжньої самостійності дитини – не стільки уміння виконувати якусь дію без сторонньої допомоги, скільки здатність постійно вириватися за межі своїх можливостей, ставити перед собою нові завдання знаходити шляхи їх виконання.

За словами О. Удіної, саме молодший дошкільний вік є важливим періодом для формування самостійності дитини, яке проходить послідовно мотиваційний (самостійність властива лише на рівні наміру), виконавський (здатність здійснювати доцільні дії, які призводять до досягнення поставленої мети) етапи та етап контролю (співвідношення результату діяльності з попереднім наміром) [86].

В. Іванов, Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн пов'язують самостійність з найбільш високим рівнем опанування дій, що підкріплюється наявністю інтересу до змісту діяльності, володінням необхідними вміннями та навичками.

У дослідженнях Д. Ельконіна проявляється підхід до самостійності як до інтегральних якостей особистості, які об'єднують в собі інтелектуальні, морально – вольові, емоційні сторони людини [95, с.38].

Відповідно до концепції Л. Виготського, вона починає формуватися у спільній моделюючій діяльності зі значущим дорослим (ранній дошкільний вік), згодом – у взаємодії з ровесниками (молодший дошкільний вік), перетворюється на самостійну цілеспрямовану, організовану працю (середній та старший дошкільний вік) [18, с.253].

Академік І. Кон визначає самостійність як властивість особистості, що припускає, «по-перше, незалежність, здатність самому, без підказки ззовні, приймати і проводити в життя важливі рішення, по-друге, відповідальність, готовність відповідати за наслідки своїх вчинків і, по-третє, переконання в тому, що така поведінка реально, соціально можливо і морально правильно» [43 с. 56].

Науковці (В. Буряк, М. Данилов, О. Кононко, Г. Люблінська) зауважують, що самостійність як базова якість особистості, розвивається поступово, і значною мірою залежить від умов виховання. Про рівень сформованості самостійності свідчать прагнення вирішувати завдання діяльності без допомоги з боку інших людей, вміння визначати мету діяльності, здійснювати елементарне планування, реалізовувати задумане та отримувати результат, адекватний поставленій меті, а також здатність виявляти ініціативу й творчість.

Г. Биховець називає дошкільника самостійним, якщо його поведінка характеризується незалежністю, ініціативністю, цілеспрямованістю й оптимізмом. Не сформованість хоча б одного з перерахованих показників робить високу оцінку, бо кожне з названих умінь є необхідною умовою розвитку самостійності малюка, взяте окремо, не може гарантувати необхідний рівень активності особистості [9].

Як зазначає Н. Дудник, самостійність проявляється у дошкільному віці через самосвідомість, що визначається здібностями дитини, пов'язана з умінням себе організовувати. Самостійність проявляється в цілеспрямованій мотивації, незалежних діях, критичності [31, с.119].

Проблема розвитку самостійності як особистісної якості у віковій психології ґрунтується на теоретичних положеннях про роль взаємодії дитини з навколишнім середовищем (Л.Божович, О.Запорожець, Г.Костюк, Г. Люблінська, О. Леонтьєв) як вирішального фактора формування особистості. Із досліджень психічних особливостей дітей дошкільного віку виявляється правомірність постановки питання про ранні прояви самостійності, а саме дітей раннього віку, та про умови її виховання.

Зокрема, С. Мещерякова у розвитку самостійності виділяє *активність* як важливий показник рівня розвитку діяльності й особистості, особливо на ранніх етапах розвитку дитини, та *ініціативність* як характеристику діяльності, поведінки й особистості дитини, що означає її здатність діяти за внутрішньою спонукою.

Для багатьох дослідників (Л. Божович, Г. Люблінська, О. Кононко та ін.) самостійність є комплексною, інтегрованою характеристикою особистості з такими складовими, як незалежність (уміння обходитися без допомоги дорослого і просити її лише тоді, коли в цьому є реальна потреба; приймати самостійне рішення, робити власний вибір), ініціативність (уміння висувати нові ідеї, подавати сміливі пропозиції, пропонувати нестандартні дії, оригінальний зміст, несподівані рішення), самооцінка (уміння виробляти самооцінне судження).

Самостійна дитина дошкільного віку пов'язується з розвитком її вольової сфери. О. Кононко підкреслює що важливим складником особистісного зростання дошкільника є становлення довільної поведінки. Дошкільник із сформованими навичками вольової поведінки здатний самостійно вибирати, це є передумовою для вироблення власних моральних цінностей, свідомого використання знань про світ, умінь та навичок. є результатом становлення високого рівня самосвідомості, рефлексивності, самодисципліни, особистої відповідальності. Вона приносить дитині задоволення у процесі самовдосконалення та самопізнання [39, с. 3].

За даними досліджень Г. Беленької, О. Богініч, Н. Богданець-Білоskalенко, Л. Гаращенко, самостійна робота сприяє розвитку високої культури розумової праці, яка передбачає не тільки володіння технікою розумових операцій, але й потребу в самостійній діяльності, прагнення вникнути в суть питання, ще не вирішених проблем. У процесі такої праці найбільш повно виявляються індивідуальні здібності дошкільнят, їх нахили та інтереси, які сприяють розвитку вміння аналізувати факти та явища, вчать самостійного мислення, яке призводить до творчого розвитку та формування власної думки, своїх поглядів, уявлень, своєї позиції [27].

Т. Поніманська зазначає, що майстерність вихователя полягає в тому, щоб підвести дітей до самостійних рішень, стимулюючи їх пізнавальну активність [69, с. 173].

Педагоги С. Козлова, Т. Куликова звертають увагу в дослідженнях на те, що трудова діяльність дошкільників є засобом пізнання світу та осмисленням себе у продуктивній діяльності.

Проблема самостійної роботи завжди привертала до себе увагу вчених і педагогів-практиків. І це закономірно: одна з умов ефективності виховання – прищеплення дітям навичок самостійної роботи зрізним матеріалом. Це пояснюється цілями і завданнями, які стоять нині перед дошкільними установами: підготувати особистість до життя, до активної участі у праці, творчого розвитку.

До основних проявів розвитку самостійності дошкільників Л. Фесюкова відносить:

- здатність визначати підставу для тих чи інших учинків, вибір поведінки;
- здатність відокремлювати власну позицію;
- здатність до незалежної реалізації структурних блоків пізнавальної діяльності;
- планування, регулювання і аналіз своєї діяльності без допомоги інших;
- вміння співвідносити свої прагнення і можливості, адекватно оцінювати процес своєї діяльності.

Огляд програмно-методичного забезпечення процесу входження дитини в соціальне середовище дошкільного закладу (програми розвитку і виховання дітей «Маляточко», «Зернятко», «Щасливе дитинство», «Я у Світі») засвідчує увагу до проблеми становлення особистості в ранньому онтогенезі, створення для цього сприятливих умов у сім'ї та громадських закладах, увага до батьків як активних учасників освітнього процесу, намагання забезпечення адекватного потребам дітей психолого-педагогічного супроводу їхнього розвитку (Г. Беленька, О. Богініч, Т. Гурковська, А. Гончаренко, О. Кононко, К. Крутій, І. Макаренко, Т. Науменко, В. Рагозіна, О. Саприкіна).

Так, Програма розвитку, навчання та виховання дітей раннього та преддошкільного віку «Маляточко» (Запоріжжя, 2009 р.), яка є складовою

програми «Дитина в дошкільні роки», – це документ нового типу, орієнтований на цінності та інтереси дитини, врахування вікових можливостей, збереження субкультури, збагачення дитячого розвитку, забезпечення взаємозалежності всіх граней життя малюка.

Програма розвитку та виховання дитини раннього віку «Зернятко» (2014 р.) базується на науковому доробку вітчизняних та зарубіжних психологів, медиків, педагогів[70]. У ній розкривається зміст освіти дитини малюків в умовах сімейного та суспільного виховання, визначено умови, за яких розкривається та розвивається природний потенціал дитини раннього віку і молодшого дошкільного віку, здатність заявляти про власне “Я” та реалізовувати його, виступати активним учасником життєдіяльності. Центральною ідеєю є становлення самостійної, компетентної особистості в ранньому онтогенезі та створення для цього сприятливих умов у родині та громадських закладах.

Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (2019) – програма нового стратегічного типу. В ній вміщено новий зміст дошкільної освіти, який передбачає гармонійний та різнобічний розвиток дошкільника, формування його особистості в умовах ЗДО розвивального життєвого простору, сприятливого для: закладання основ його компетентності, формування розумової, соціальної, емоційної зрілості, творчого ставлення до життя тощо[93]. У Базовій програмі наголошено: основне призначення дорослого – допомогти дошкільнику жити власними силами, у злагоді з довкіллям й згоді із собою як активному суб’єкту життєдіяльності, саме тому першою базовою якістю особистості виділена самостійність.

Автори програми «Дитина» (2016) під самостійністю розуміють своєрідну форму активності, яка відображає рівень розвитку дитини, забезпечує ініціативу в постановці завдань, бажання розв’язати проблему, яка виникає в житті та діяльності [27].

Р. Павелків визначає самостійність як прояв основ формування характеру, вміння діяти за власною ініціативою, помічати необхідність своєї

участі в тих чи інших обставинах; вміння виконувати звичні справи без звернення за допомогою і контролю дорослого; вміння усвідомлено діяти в ситуації заданих вимог та умов діяльності; вміння усвідомлено діяти в нових умовах (визначити мету, врахувати умови, здійснювати елементарне планування, отримати результат); вміння здійснювати елементарний самоконтроль і самооцінку результатів діяльності; вміння переносити відомі способи дій в нові умови [62, с. 245].

Адже самостійність – це здатність особистості планувати, здійснювати контроль над своєю діяльністю на основі наявних знань, умінь та навичок, і дитина отримує велике задоволення, якщо самостійно робить власні висновки, проявляє бажання розмірковувати. Якщо це міркування виявляється правильним, підтриманим дорослим, то такий процес приносить моральне задоволення, підкріплюється і стає моделлю поведінки.

Як вважає, Н. Дудник, відокремлення себе від інших людей, усвідомлення власних можливостей через почуття володіння тілом, відчуття себе джерелом волі призводять до появи нового типу взаємин між дитиною та дорослим. Вона починає себе порівнювати з дорослим і хоче користуватися тими ж правами, що і дорослі: виконувати такі ж дії, бути такою ж незалежною і самостійною. Бажання бути самостійною виражається не тільки в пропорованих дорослим формах, а й у наполегливому прагненні вчинити так, а не інакше. Дитина відчуває себе джерелом своєї волі, а це важливий момент у розвитку самоусвідомлення.

М. Монтессорі, зазначала, що для розвитку дитини як особистості та самостійної людини їй у дошкільному віці необхідно створити розвивальне середовище, в якому вона могла б розвиватися в індивідуальному темпі та найповніше розкрити свій внутрішній потенціал у процесі вільної самостійної діяльності » .

До характерних рис розвиненої самостійності В. Риндак та Е. Кулешова відносять:

- а) виконання роботи за власною ініціативою (поливати квіти, якщо земля суха; побачивши безлад, усувати його);
- б) виконання роботи без сторонньої допомоги, без контролю дорослих;
- в) виконання свідомих дій, вміння елементарно спланувати дії (вміти зрозуміти цілі роботи, передбачити їх підсумок);
- г) формулювати адекватну оцінку своєї діяльності, здійснення елементарного самоконтролю; д) перенесення відомих способів дій в нові умови [73, с. 116].

Таким чином, необхідність виникнення самостійності дитини дошкільного віку визначається розвитком самого життя: його складніші умови вимагають від дитини здатності бути ініціативною, незалежною, оптимістичною. Саме завдяки розвитку самостійності дитина може розвиватись у змістовну, цілеспрямовану особистість, здатну знайти своє місце в житті.

1.3. Роль предметно-практичної діяльності як передумови у вихованні самостійності у дітей молодшого дошкільного віку

У системі дошкільної освіти предметно-практична діяльність є одним з чинників розвитку дитини, адже саме у молодшому дошкільному віці закладаються основи соціальної активності особистості, що сприяють вихованню самостійності як базової якості дошкільника.

Проблемі виховання дошкільників в предметно-практичній діяльності присвячено багато праць і наукових розвідок як в історико-педагогічній спадщині (Я. Коменський, Й. Песталоцці, Ф. Фребель, К. Ушинський, С. Русова, А. Макаренко, А. Симонович, Є. Тихєєва, Є. Водовозова та інші), так і в сучасній педагогіці, зокрема у дослідженнях Г. Беленької, М. Машовець та інших. Базовим компонентом дошкільної освіти окреслений зміст роботи освітньої лінії «Дитина у світі культури» та визначені показники сформованості предметно-практичної діяльності дітей

дошкільного віку, а саме: охоче займається предметно-практичною діяльністю, активно долучається до самообслуговування, праці в природі, господарсько-побутової праці. Прагне до якісного виконання трудових доручень тощо. Виявляє готовність брати участь у суспільно значущій діяльності спільно з дорослими та іншими дітьми, отримує задоволення від колективної праці. Вміє визначити мету завдання, спрогнозувати кінцевий результат, спланувати послідовність дій, узгодити власні дії з діями партнерів. Свідомо добирає адекватні прийоми роботи, знаряддя праці, матеріали; обізнана з властивостями, технологією їх використання. Дотримується правил безпечної діяльності. Намагається відійти від зразка, виявляє фантазію, винахідливість. Самостійно долає труднощі, прагне довести розпочату справу до завершення. Виявляє працелюбність, відповідальність, організованість. Здатна оцінити результат своєї роботи та однолітків, внести корективи, виправити помилки[6].

Предметно-практична діяльність дітей є важливим етапом переходу від практичного опосередкування до розумового. Створює умови для подальшого розвитку понятійного, мовного мислення. У процесі виконання дій з предметами і називання дій словами формуються мисленнєві операції дитини. Найбільше значення серед них має узагальнення.

Відокремлюючи дії від предметів і узагальнюючи їх, порівнюючи свої дії з діями інших людей, дошкільники починають усвідомлювати їх як власні дії, ними самими спричинені, що виражається в появі на 3-4-му році життя займенника першої особи однини – «Я» замість «він», «вона», як говорила про себе дитина раніше. Так виникає особиста дія, пов'язана з виразною тенденцією до самостійності, що виявляється у постійних заявах і вимогах дитини «Я сама!». Ці новоутворення, що виникають у ході предметно-практичної діяльності, стають основою нових стосунків дитини з дорослими, які складаються у дошкільному віці.

Предметно-практична діяльність дітей молодшого дошкільного віку відповідає таким вимогам: пропоновані завдання повинні бути доступні

дітям; ці завдання повинні бути досить монотонними й містити в собі можливість пересичення; загальна інструкція до виконання завдань повинна містити не більше трьох вказівок. Така діяльність тісно пов'язана з мисленням, тому що будь-яке завдання, яке доводиться вирішувати дитині, вимагає від неї певного осмислення, прийняття рішення й практичного вміння його виконувати. Інтелектуальні можливості дитини впливають на її самостійність, характеризуючи цю рису якісно.

У дослідженнях О. Кононко визначено тісний зв'язок з волею, тому що виконання завдання вимагає від дитини цілеспрямованості, вольових зусиль, уміння проявляти наполегливість. Вольові риси особистості вважаються стрижнем самостійності. У самостійної дитини завжди достатньо розвинена воля, така дитина рішуча у своєму виборі та оцінках, впевнена в досягненні мети. Залежна дитина завжди безвільна. Вона, навіть якщо й володіє знаннями, не вміє самостійно реалізувати свої здібності. Дослідниця не відкидає існування певного зв'язку між самостійністю й емоціями дитини: завдання, яке пропонує їй дорослий для виконання, повинне стати її завданням, набути для неї смислового значення, стати переживанням. Характер почуттів, які проявляє дитина під час самостійного виконання, пов'язаний з її інтересами [36, с. 11].

Вченою виділяються послідовні етапи розвитку самостійності: від елементарного прояву активності немовляти до зрілої самостійності дорослої людини. Між ними лежать три проміжні форми:

- виконавча активність – найпростіша форма самостійності. Вона характеризується вмінням дитини діяти за зразком дорослого;
- самостійність дитини, яка виявляється в тому, що дошкільники починають використовувати набуті знання й уміння без зразка дорослого, тобто вносити у виконання елементи ініціативи;
- найвища для дошкільного віку самостійність виявляється в тому, що у свою роботу дитина вчиться вносити елементи творчості [36, с.12].

Дослідниця вважає, що для того, щоб дитина у своїй діяльності змогла бути самостійною, вона обов'язково повинна мати необхідний для її виконання рівень розвитку знань, умінь і навичок. Але не будь-яка дитина, що має цей рівень, проявляє самостійність. Самостійність передбачає сформованість у дошкільника ще й елементарного почуття обов'язку [38, с. 8].

Педагоги-практики (О. Долинна, Т. Корж, О. Кривонос, Л. Пісоцька, О. Низьківська) засвідчують тенденцію активізації досліджень, присвячених питанню предметно-практичної діяльності дітей дошкільного віку в трудовій діяльності. Від так в основі концептуальних змін у сучасній дошкільній освіті лежить самостійність як базова особливість дитини.

Побудова заняття з предметно-практичної діяльності передбачає часту зміну видів діяльності дітей. У кожне заняття необхідно включати декілька видів діяльності: вправи на увагу, виконання наслідувальних рухів, предметних дій, елементи дидактичних ігор. Основний час при цьому приділяється, як правило, оволодінню дітьми певними предметними діями (катанням кульок в заданому напрямі, нанизуванням предметів з отворами на стержень або шнур, діями з предметами різного кольору, форми, величини, збиранням розбірних іграшок і так далі).

Виховання в дітей молодшого дошкільного віку самостійності відбувається в процесі навчання предметно-практичної діяльності. Таке навчання в умовах ЗДО має свої особливості. Розглянемо етапи виховання самостійності в предметно-практичній діяльності дошкільників.

На першому етапі навчання предметно-практичної діяльності повинно бути спрямоване на розвиток уваги, наслідування, сенсомоторне виховання дітей, розвиток сенсорних процесів (відчуттів, сприйняття), розвиток маніпулятивно-предметних дій спільно з дорослим і за наслідуванням. Другий етап передбачає формування у дітей цілеспрямованих, осмислених дій, організовуваних дорослим в межах доступних дітям завдань. Навчання предметно-практичної діяльності на третьому етапі спрямовано на формування цілеспрямованих дій з предметами в дидактичних іграх,

елементарному конструюванні, заняттях мозаїкою, ліпленням, аплікацією, роботі з папером, заняттях з використанням предметів, різних за кольором, формою, величиною, що знаходяться в різних просторових відношеннях.

До видів предметно-практичної діяльності належить: *обмацування* (мацання, щупання з усіх боків, по всій поверхні; уважно обстежувати, пильно оглядати); *маніпуляція* (виконувана рухами складна дія, що зазвичай вимагає вправності, вміння); *асоціювання* (установлення зв'язку між уявленнями, явищами, що призводить до певних дій); *дії за задумом* (намір щось зробити, вибирати, планувати, вирішувати); *модельовання* (дослідження яких-небудь об'єктів, систем, явищ, процесів шляхом побудови і вивчення їх моделей).

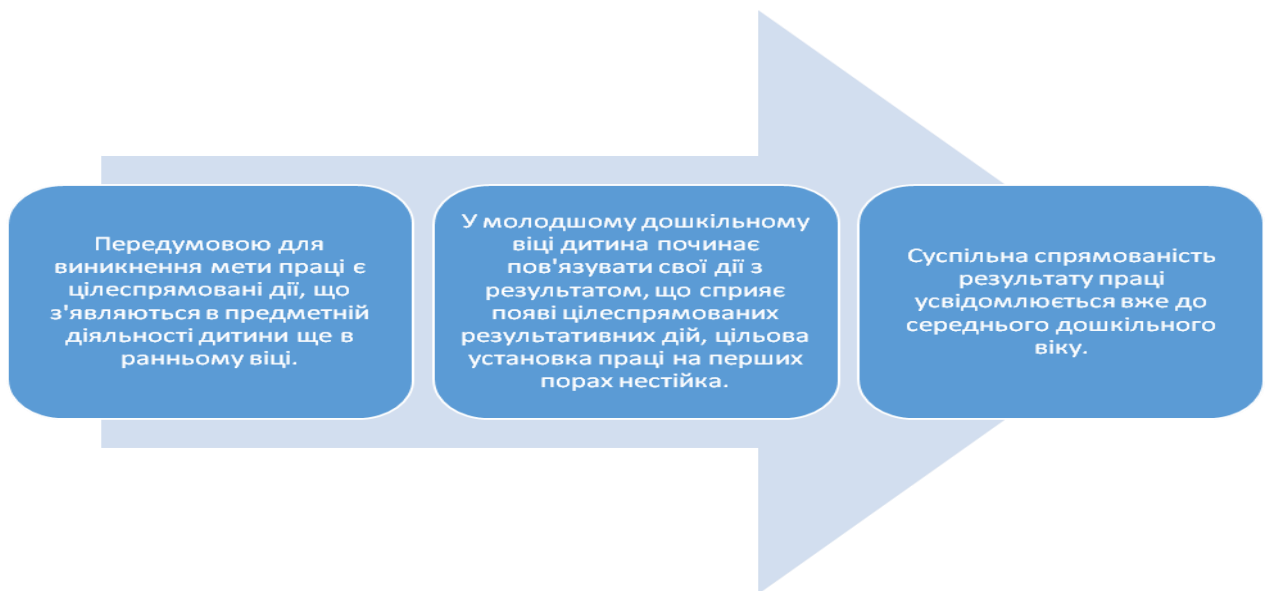
Учені Г. Беленька, З. Борисова, М. Машовець та ін. зазначають самостійності дітей молодшого дошкільного віку засобом предметно-практичної діяльності в умовах ЗДО сприяє предметно-ігрове середовище, образотворча діяльність, музичні заняття, конструювання та трудова діяльність [11, с. 109-111].

Важливою умовою виховання самостійності дитини у предметно-практичній діяльності є залучення дітей до праці. Особливо цінною в аспекті реалізації мети є виховна функція праці (формування суспільно і особистісно цінних якостей людини, її морально-етичного та естетичного ставлення до життя і діяльності), що повною мірою реалізується у трудовому вихованні дітей дошкільного віку. За визначенням Т. Поніманської, трудове виховання – цілеспрямований процес формування у дітей трудових навичок і вмінь, поваги до праці дорослих, звички до трудової діяльності [69, с. 267]. У процесі трудового виховання діти дошкільного віку привчаються до самообслуговування, елементарних трудових дій, ручної і господарської праці.

Основним мотивом, що спонукає дітей до трудової діяльності, є бажання допомагати дорослим (Я. Неверович, Т. Маркова). У дошкільній педагогіці виокремлюють три способи наближення дітей до праці дорослих:

спостереження за працею, часткова допомога дітей дорослим і організація спільної діяльності дорослих і дітей (В. Глотова, Л. Загик, С. Котлярова, Г. Лескова, Д. Сергеева).

Передумовою для виникнення мети праці є цілеспрямовані дії, що з'являються в предметній діяльності дитини ще в ранньому віці. У молодшому дошкільному віці дитина починає пов'язувати свої дії з результатом, що сприяє появі цілеспрямованих результативних дій. Однак цільова установка праці на перших порах нестійка. Розвиток її йде від прийняття мети праці, запропонованої дорослим, до самостійної постановки мети; від близьких цілей (наприклад, полити рослини) – до віддалених у часі (наприклад, виростити квітник і т. і.). Умовами виникнення і розвитку мети праці є її доступність розумінню дитини (навіщо це треба зробити, який отримати результат), наочна представленість передбачуваного результату у вигляді малюнка, конструкції, близькість результату в часі, посиленість його досягнення. Якщо мета більш віддалена в часі, то необхідно виділити проміжні завдання: посадити насіння, поливати, щоб з'явилися сходи, потім бутони, і т. п. Здатність приймати, а потім і самостійно ставити мету праці краще розвивається в тому випадку, якщо дитина отримує значимий для неї чи для близьких результат, який можна використовувати в грі або для задоволення інших потреб. Цей віковий процес формування мети предметно-практичної діяльності у дітей дошкільного віку О. Долинною зображено на малюнку 1.3.1.[29, с.10].

Малюнок 1.3.1. Віковий процес формування мети предметно-практичної діяльності.

На думку О. Низковської усвідомлення результату праці відбувається у дітей в 3 роки за умови навчального впливу дорослого, цьому сприяють:

а) встановлення вихователем зв'язку результату з метою і діяльністю, значущою для дітей. У цьому випадку результат очікується дітьми, а його отримання усвідомлюється як завершення праці, як його найголовніший компонент. Наприклад, необхідність в ході гри нагодувати ведмедика визначає мету – зробити для ведмедика чашку. Зроблена чашка – очікуваний результат праці, який дозволяє зв'язати його з метою і усвідомити цей результат як досягнуту мету;

б) використання результату праці в діяльності дітей, що дозволяє побачити і зрозуміти практичну необхідність результату, його значущість для всіх дітей, прагнення отримати його у власній трудовій діяльності: випрати плаття для ляльки і нарядити її до свята; зробити ліхтарики і прикрасити ними ялинку для ляльок; накрити стіл до сніданку, щоб усім дітям було зручно і приємно, і т. п [30, с.22].

Як зазначає З. Борисова, М. Машовець, значний потенціал для розвитку самостійності як базової якості особистості, необхідність досягти певного результату спонукає дитину до оволодіння трудовими вміннями, що є важливим компонентом трудового процесу і чинником становлення

предметно-практичної діяльності дошкільника. Дитина ніколи не досягне результату праці, яким привабливим він не був, якщо вона не володіє трудовими діями. Саме оволодіння трудовими вміннями і навичками робить процес праці доступним, посильним і радісним. А рівень засвоєння дітьми трудових умінь і навичок впливає на формування такої особистісної якості, як самостійність, яка виявляється і в більшій незалежності від дорослих, і в прагненні допомогти молодшим, одноліткам, що, в свою чергу, забезпечує дитині нове положення в дитячому колективі, змінює його соціальні зв'язки

Становлення вміння планувати трудовий процес (визначити мету, відповідно до неї підібрати матеріал, підібрати і організувати обладнання, визначити порядок трудових дій і т. д.) залежить від того, наскільки чіткі і диференційовані в дітей знання про структуру конкретного трудового процесу і організації його дорослим. Наявність таких знань дозволяє дитині уявити хід трудового процесу, планувати його послідовність, і навпаки, відсутність їх веде до того, що дитина не справляється з попереднім плануванням праці, не досягає результату.

Участь у праці, досягнення результату і його використання змінюють ставлення дітей до праці, мотиви праці, тобто те, заради чого дитина трудиться. Результативність праці вже у дітей дошкільного віку залежить від того, які мотиви, сформульовані дорослими, спрямовують їх діяльність. Суспільні мотиви праці, як найбільш цінні, виникають вже в дошкільному віці. Однак провідними вони стають не відразу. Для молодших дошкільнят характерним є інтерес до зовнішньої сторони діяльності: до трудових дій, до знарядь праці, потім до результату.

О. Долинна, О. Низковська виділяють суспільні мотиви трудової діяльності складаються під впливом наступних умов:

- знань про результати праці, їх суспільну значущість і необхідність людям, а потім знань про суспільну значимість праці в житті людей;
- суспільного використання в дошкільному навчальному закладі і сім'ї (наприклад, в колективній грі) результатів праці, досягнутих дітьми;

- організації практичної діяльності дітей, спрямованої на надання допомоги дорослим, одноліткам, молодшим дітям;

- оцінки результатів праці дорослим, значимості їх для інших людей (виготовлення для малюків іграшок-саморобок або ремонт книг і т. п.) [29, с.12].

Діти вже молодшого дошкільного віку, починаючи керуватися суспільними мотивами, намагаються виразити їх у мовленні, пояснюючи свої трудові наміри бажанням зробити потрібне для інших. Але для дітей цього віку сильним поштовхом до праці є і ставлення дорослого до тих чи інших вчинків. Дошкільники часто пояснюють своє прагнення трудитися тим, що їм: «наказали» дорослі, бажанням отримати похвалу, схвалення вихователя або батьків.

Таким чином, оволодіння трудовими процесами, їх компонентами в єдності є початком становлення трудової діяльності дітей і важливою умовою виховання самостійної діяльності дошкільнят у предметно-практичній діяльності.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Аналіз літератури, присвяченій проблемі самостійності, свідчить про те, що ця якість розглядається різними авторами в різних контекстах і в різних термінах.

Самостійність визначається авторами як здатність до незалежних дій, вчинків тощо; як узагальнена властивість особистості, що проявляється в ініціативності, критичності й пов'язана з активною роботою думок, почуття й волі; як вольова властивість особистості, здатність систематизувати, планувати, регулювати й активно здійснювати свою діяльність; як властивість, що полягає у здатності виходити за межі ситуаційних поведінкових обмежень і рольових приписів (мотивація досягнення).

Як будь-яка характерологічна риса, самостійність формується на основі різноманітних психічних процесів і пов'язана з ними. Вона тісно пов'язана з мисленням, тому що будь-яке завдання, яке доводиться вирішувати дитині, вимагає від неї певного осмислення, прийняття рішення й практичного вміння його виконувати. Інтелектуальні можливості дитини впливають на її самостійність, характеризуючи цю рису якісно.

Вольові риси особистості вважаються стрижнем самостійності. У самостійної дитини завжди достатньо розвинена воля, така дитина рішуча у своєму виборі та оцінках, впевнена в досягненні мети. Залежна дитина завжди безвільна.

Узагальнивши наукові позиції щодо етапності розвитку самостійності дитини (Т. Бутусова, В. Жарова, А. Люблінська та ін.), наведемо перелік основних стадій (етапів, ступенів) її прояву у дошкільників: 1) самостійність дитини проявляється у звичних для неї умовах, в яких набувались основні навички, без нагадування, спонукання і допомоги з боку дорослих; 2) дитина самостійно використовує звичні способи дій в нових, незвичних, але близьких і однорідних ситуаціях; 3) спостерігається явище переносу і високої інтенсивності самостійної діяльності та самоконтролю в нестандартних

ситуаціях. Самостійність дошкільника у своєму розвитку досягає різних стадій залежно від віку, системи вимог, які висуваються перед дитиною дорослими, та умов виховання. При цьому слід враховувати і статеві особливості, вплив яких на розвиток самостійності хлопчиків та дівчаток може бути предметом подальших досліджень у цьому напрямі

Виховання дітей молодшого дошкільного віку відбувається в процесі предметно-практичної діяльності. Основними видами предметно-практичної діяльності дітей в ЗДО є: ігрова, навчальна та трудова діяльність.

РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОСТІЙНОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Програма і методика констатувального етапу дослідження

На констатувальному етапі експерименту для визначення рівня розвитку самостійності у дітей молодшого дошкільного віку було обґрунтовано критерії і показники та визначені діагностичні методики вивчення вказаної базової якості особистості.

Мета констатувального експерименту полягала у виявленні рівня розвитку самостійності у дітей молодшого дошкільного віку та визначенні впливу на нього сім'ї та ЗДО.

Відповідно до мети та виходячи з аналізу даних психолого-педагогічних досліджень зазначеної проблеми, нами сформульовано основні завдання констатувального етапу експерименту:

1. Визначити критерії і показники розвитку самостійності у дітей молодшого дошкільного віку.
2. Розробити, апробувати та застосувати методику констатувального етапу дослідження.
3. Встановити і схарактеризувати рівні розвитку самостійності у дітей молодшого дошкільного віку.
4. З'ясувати вплив особливостей сімейного та суспільного виховання на розвиток самостійності дітей 3-4-го років життя.

Дослідно-експериментальна робота виконувалася на базі ЗДО №633 м. Київ. Експериментальну групу становили 20 дітей третього та четвертого років життя, 20 батьків, 8 вихователів.

У дослідженні комплексно застосовувалися методи психолого-педагогічного експерименту, що було продиктовано:

- складністю предмета нашого дослідження, який вимагав поглибленого вивчення психолого-педагогічних умов становлення самостійної поведінки дитини молодшого дошкільного віку;
- різноманітністю та варіативністю індивідуальних проявів самостійності дітей третього-четвертого років життя.

Програмою констатувального експерименту передбачено два напрями роботи: з досліджуваними експериментальної групи та дорослими (представниками родин та вихователями закладів дошкільної освіти). Це дозволило з'ясувати загальний рівень розвитку самостійної поведінки в дітей молодшого дошкільного віку та вплив на нього умов виховання в ЗДО й сім'ї.

Компонентами самостійності дітей 3-4 року життя визначено: *когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий*. Обґрунтуємо більш детально виокремлення кожного з критеріїв самостійності.

Першим компонентом самостійності дітей 3-4 року життя віку було визначено *когнітивний*, що засвідчує елементарну систему уявлень дитини про самостійність, власне уміння без потреби не звертатися за допомогою, обходитися власними силами. Він засвідчується такими показниками:

- має уявлення про самостійність як важливу рису характеру;и
- називає словами, що може робити сам(а);
- використовує вислів : «Я сам!»;
- знає, що самостійним бути цікаво;
- розуміє, що за це схвалюють батьки і вихователі;
- усвідомлює, як себе поводити у знайомій та незнайомій ситуації.

Другим компонентом самостійності визначено *емоційно-ціннісний*, вибір якого обумовлюється бажанням діяти без зовнішнього втручання, усвідомлення важливості самостійності, вміння радіти своїм самостійним діям та умілості. Він розкривається через такі показники:

- позитивно ставиться до своїх самостійних дій;
- радіє власним успіхам у предметно-практичній діяльності;
- позитивно реагує на схвалення самостійних дій дорослими;

- намагається отримати позитивну оцінку значущих людей;
- усвідомлює важливість самостійності в житті: виявляє зачатки самоповаги у ситуаціях високих досягнень;
- може час-від-часу надавати перевагу необхідному, відмовившись від бажаного.

Третій компонент самостійності – *поведінковий*, вибір якого обумовлюється у спроможності проявляти доступні віку форми самостійної поведінки у різних видах діяльності та життєвих ситуаціях.

Показниками поведінкового критерію самостійності дітей молодшого дошкільного віку визначаємо такі:

- самостійно займається певною діяльністю упродовж короткого часу;
- звертається до дорослого за підтримкою у разі об'єктивної необхідності, певний час спроможна(ний) обходитися власними силами;
- під час зіткнення з труднощами поводить адекватно: докладає власних вольових зусиль та просить допомоги;
- доводить розпочате до кінця;
- активно наслідує позитивні вчинки та дії;
- намагається відстояти свої права, захищає власну думку;
- дотримується норм поведінки.

Закожним компонентомнами були підібрані діагностичні методики що подані у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Діагностичні методики загального рівня розвитку самостійної поведінки у дітей молодшого дошкільного віку за компонентами самостійності.

КОМПОНЕНТИ	МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
Когнітивний	Вправи з досліджуваними дітьми молодшого дошкільного віку «Збудуй високу башточку» та «Склади грибочок» (З Гуріна); анкетування педагогів та батьків.

Продовження таблиці 2.1

Емоційно-ціннісний	Методика «Вивчення прояву почуття гордості за власні досягнення» (Т. Гуськова, М.Єлагина); творче завдання «Збери намисто по темі» (Н. Черикова)
Поведінковий	Спостереження за поведінкою дітей молодшого дошкільного віку, моделювання експериментальної ситуації.

Нижче схарактеризуємо методи, підібрані під кожний з означених вище компонентів.

РОБОТА З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Методи до когнітивного компоненту

Для цього з дошкільниками було проведено двіправи – «Збудуй високу башточку» та «Склади грибочок» (додаток А).

Вправа 1 «Збудуй високу башточку» (З. Гуріна)

Мета: вивчити здатність дітей самостійно виконувати поставлене конкретне завдання шляхом спроб і помилок.

Тест проводився експериментатором індивідуально у звичному для дітей середовищі. Завдання полягало у побудові дошкільниками башточки за зразком експериментатора. Згідно нього дітям належало ставити кольорові цеглинки (червоного, жовтого, синього, зеленого кольорів) ребром одна на одну. Передбачалося, що в залежності від індивідуального досвіду дитина або доклататиме зусиль для самостійного розв'язання складної ситуації, або звернеться по допомогу до дорослого, або задовольниться доступною їй мірою виконання завдання, або відмовиться від подальших пошуків.

В протоколах фіксувалися: характер активності, час і кількість звернень по допомогу, здатність дитини діяти самостійно, доведення (не доведення) розпочатого до кінця.

Критерії оцінювання:

- Дитина активна, самостійно будує башту ставлячи кольорові цеглинки відповідно до кольору за зразком експериментатора – 2 бали.
- Дитина досить активна, будує башту, але плутається в послідовності кольорів – 1 бал.
- Дитина не активна, не справляється із завданням – 0 балів.

Вправа 2 «Склади грибочок» (З. Гуріна)

Мета: вивчити вміння дітей виконувати завдання, знаходячи варіанти правильних рішень.

Дослідження проводилося індивідуально з кожною дитиною. Завданням передбачалася необхідність скласти з чотирьох частин цілий грибок. В протоколах, як і в попередній вправі, фіксувалися характер активності досліджуваних, час і кількість звернень по допомогу, здатність виконавців діяти самостійно, доведення (не доведення) розпочатого до кінця.

Критерії оцінювання:

- Дитина склала цілий грибочок – 2 бали.
- Дитина склала частину гриба – 1 бал.
- Дитина не зрозуміла поставленої інструкції, відмовилася виконувати завдання – 0 балів.

Особливість другої вправи полягала в тому, що створювалися умови, які дозволяли схарактеризувати вміння дітей виконувати завдання, знаходячи варіанти правильних рішень. Різниця між першою і другою ситуацією полягала в тому, що в першій діти будували конструкції зі звичного матеріалу (дерев'яних цеглинок), а в другій дітям було ускладнено завдання: вони мали побудувати конструкцію з плоских форм (із деталей скласти цілий предмет).

Методи до емоційно-ціннісного компоненту

Вправа 1. «Вивчення прояву почуття гордості за власні досягнення»
(Т. Гуськова, М.Елагіна)

Мета: дослідити вміння дітей діяти самостійно без зразка експериментатора, знаходячи свої варіанти рішення завдань.

Дослідження проводиться індивідуально з дітьми молодшого дошкільного віку. Завданням дітей було побудувати піраміду з деталей конструктора. Під час виникнення труднощів експериментатор пропонував дитині допомогу. У протоколах фіксувалася активність дітей протягом виконання завдання за 2-ма параметрами:

1) зв'язок дитини з предметним світом відображає цінність для неї досягнень у здійснюваній діяльності (прийняття завдання свідчило про інтерес і мотиваційне забезпечення діяльності, цілеспрямованість під час виконання завдання), включення у вирішення завдання (глибина включення у сам процес діяльності), оцінку дитиною продуктивності своєї діяльності;

2) зв'язок дитини з дорослим відображає характер самостійності під час виконання завдань (відношення дитини до допомоги дорослого, її емоційні прояви); пошук оцінки дорослого й відношення до неї.

Критерії оцінювання:

- при максимальному виявленні показника дитині дається 2 бали;
- при середньому – 1 бали;
- при низькому – 0 бал.

2. Творче завдання «Збери намисто по темі» (Н. Черникова)

Мета: визначення особливостей прояву досліджуваними наполегливості, самостійності, витривалості.

Гра проводилася індивідуально. Експериментатор пропонує дитині зібрати намиста (із зображенням) і визначає для кожного тему («Домашні тварини», «Дикі тварини», «Овочі», «Фрукти», «Посуд», «Меблі», «Іграшки»). Дитина самостійно виконує завдання. Щоб перевірити, чи правильно намистинки зібралися по темі, експериментатор пропонує перевернути намиста зворотною стороною (якщо намистинки одного кольору, то завдання виконане вірно. Якщо ж ні, то намистинка іншого кольору буде

сигналізувати про допущену помилку, яку треба виправити). У протоколах фіксувалися: правильність виконання інструкції, кількість допущених помилок, доведення розпочатого до кінця.

Критерії оцінювання:

- Правильно виконане завдання – 2 бали;
- Дитина допустила одну помилку у виконанні завдання – 1 бал;
- Дитина не виконала завдання – 0 балів.

Методи до поведінкового компоненту

1. Спостереження

Мета: з'ясувати характер самостійної поведінки дітей молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності.

Об'єктами спостереження було 20 дітей молодшого дошкільного віку у заняттях з образотворчого мистецтва: аплікація, конструювання, ліплення. Ці види занять було обрано тому, що саме в них найбільш виразно проявляються елементарні форми незалежності, ініціативності, самостійності дошкільника у виконанні завдань практичного характеру. За кожним досліджуваним здійснено по три сеанси спостереження у різних умовах життєдіяльності. Отримано інформацію щодо 60 актів спостережень.

Під час спостереження зверталась увага на вміння дитини діяти незалежно від допомоги та підтримки дорослого в різних ігрових ситуаціях і на заняттях та на прояви ініціативи, елементи самодіяльності, найпростіші форми досягнення бажаного результату. У протоколов спостережень, окрім означених вище характеристик активності, фіксувалося вміння дитини оптимістично ставитися до труднощів, а також стабільність цих проявів.

2. Моделювання експериментальної ситуації.

Експериментальна ситуація «Зроби по-своєму» (З. Гуріна)

Мета: одержання даних про особливості самостійності дітей при виконанні посильних завдань конструктивного характеру.

Дослідження проводилося індивідуально з кожною дитиною. Завдання передбачало виконання роботи в умовах відсутності зразка експериментатора,

що підвищувало вимоги до здатності дитини молодшого дошкільного віку покладатися на власний досвід. При оцінюванні характеру самостійної поведінки досліджуваних враховувалися їхні реальні можливості діяти самостійно, за власним розсудом, у разі необхідності звертатися до дорослого за допомогою і конструктивно використовувати останню. У протоколах фіксувалося також те, на якому етапі діяльності дитина зверталася до дорослого за допомогою та чи зверталася взагалі.

Усі експериментальні завдання були побудовані так, щоб, по можливості, надати дитині якомога більшу самостійність у побудові конструкцій і право вибору самостійної дії в їх виконанні. Враховуючи вікові особливості дітей, експериментальне дослідження проходило таким чином, щоб дитина мала змогу в ході природного для неї ігрового спілкування з дорослим здійснювати свою діяльність відносно самостійно. При цьому досліджуваний мав право виконувати завдання практичного характеру, що ставив перед нею дорослий, в будь-який спосіб, на власний розсуд, доводячи розпочате до кінця. Експериментатор, не втручаючись у хід діяльності дитини на початку експериментальної ситуації, підтримував та заохочував її до дії, супроводжував привітним поглядом і звертаннями та заохоченням протягом усього ходу діяльності. При цьому він не підказував, а йшов ніби вслід за дитиною, за її діями, висловлюваннями, бажаннями. Така позиція дорослого дозволила дитині здійснювати свою діяльність самостійно, проявляючи власну ініціативність.

Програма констатувального етапу дослідження передбачала виявлення самостійності як базової якості особистості молодшого дошкільника під час творчого та експериментального завдання, індивідуального тестування та спостереження за дітьми у предметно-практичній діяльності. Нею також передбачалося з'ясування особливостей впливу на дітей 3-4 років сімейного та суспільного виховання. Останній аспект роботи потребував добору методів експериментальної роботи з вихователями ЗДО та представниками сімей. Їх представлено нижче.

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ СТАВЛЕННЯ ДО САМОСТІЙНОСТІ ДОРΟΣЛИХ УЧАСНИКІВ ЕКСПЕРЕМЕНТУ

Другий напрямокекспериментального дослідження констатувального характеру спрямовувався на вивчення ролі вихователів закладів дошкільної освіти та батьків у вихованні самостійності дітей молодшого дошкільного віку.

Спостереження.

Мета: практичне вивчення особливостей використання вихователем методів, засобів та прийомів виховання самостійності у дітей 3-4 року життя. Нами було проведено 24 спостереженні під час навчальної, трудової та художньої діяльностей. Досліджено особливості керівництва вихователем самостійною предметно-практичною діяльністю молодших дошкільників. У протоколах спостережень фіксувалося:

- тривалість предметно-практичної діяльності;
- час втручання дорослого в роботу дошкільника, наявність – відсутність об'єктивної потреби в цьому дитини;
- характер допомоги дорослого – інструментальна (показ способу дії, навідні запитання, часткова або пряма підказка) чи емоційна (заохочення, підбадьорення, заспокоєння, схвалення тощо);
 - реакція дорослого на досягнення і помилки дитини;
- емоційне ставлення вихователя до дитини (позитивне, індиферентне, негативне).

Протокол спостереження подано у Додатку Г.

Анкетування вихователів.

У анкетуванні взяло участь 8 вихователів. Анкета містила вісім запитань, три з яких були відкритого типу, де передбачалася власна відповідь дорослих, та п'ять – закритого типу, де потрібно було вибрати відповідь з наявного переліку. Було отримано 64 відповіді, які дозволяли одержати інформацію про роль педагога в її становленні самостійності дитини. Питання анкети були спрямовані на визначення обізнаності вихователів із

проблемою виховання самостійності у дітей. Також ми хотіли з'ясувати, наскільки опитувані можуть конкретизувати ознаки самостійності та визначити власний рівень знань з даної проблеми. Серед питань, розроблених нами, були також ті, що спрямовувалися на з'ясування педагогічної позиції вихователя з надання допомоги дітям у процесі їхньої роботи, її характері, проведенні підсумків здійсненого. Відповіді фіксувалися в протоколах проведення анкетування.

Аналіз планів роботи вихователів.

Аналіз планів освітньої роботи педагогів спрямовувався на з'ясування того, наскільки представлено в них завдання з виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку, які з них найчастіше визначаються.

Нас цікавило, у яких видах діяльності, які методи та прийоми використовують педагоги, у яких формах роботи вони найчастіше виховують самостійність, які способи керівництва обирають. Крім того, було проаналізовано відображення завдань виховання самостійності в річному плані роботи ЗДО, у протоколах педагогічних нарад, проведення консультацій із вихователями щодо розвитку самостійності в дітей 3-4 року життя, організація консультативної роботи з батьками щодо виховання самостійності в дитини.

Анкетування батьків.

З метою більш широкого огляду проблеми виховання самостійності в дітей старшого дошкільного віку було проведено анкетування батьків дітей молодшого дошкільного віку (20 анкет). Для цього було розроблено анкету, яка містила 5 запитань відкритого типу, отримано 100 відповідей з досліджуваного питання. Запитання анкети були спрямовані на виявлення ставлення батьків до виховання самостійності в дітей дошкільного віку; розуміння ними сутності означеної якості; визначення умов, які створюються в родині для розвитку самостійності в дитини; методів, які вважаються членами родин найбільш дієвими для виховання самостійності.

Комплексна методика констатувального етапу дослідження, охоплення експериментом дітей молодшого дошкільного віку, їхніх батьків та вихователів базового ЗДО, дозволить одержати значний обсяг емпіричних даних, співставлення яких дозволить визначити рівні вихованості самостійності у дітей молодшого дошкільного віку за схарактеризованими вище компонентами і показниками. Базуючись на них, ми зможемо визначити оптимальні умови їх ефективного виховання у закладі дошкільної освіти та сім'ї. Дані діагностики самостійності дітей молодшого дошкільного віку розглянуто у наступному підрозділі.

2.2. Характеристика рівнів вихованості самостійності дітей молодшого дошкільного віку

Інтерпретація даних констатувального етапу експериментального дослідження допомогла нам більш детально і конкретно визначити особливості становлення самостійності дітей молодшого дошкільного віку.

Для визначення особливостей самостійності дітей молодшого дошкільного віку використано такі критерії подані у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Характеристика критеріїв та показників вихованості самостійності дітей молодшого дошкільного віку

КРИТЕРІЇ	ПОКАЗНИКИ
Незалежність	Уміння діяти власними силами
Ініціативність	Здатність ініціювати певні дії
Оптимістичне ставлення до труднощів	Уміння виконувати предметно-практичне завдання власноруч

Об'єктивне оцінювання результату	Адекватність суджень щодо кількісних показників особистих зусиль

З метою отримання інформації щодо проявів самостійності досліджуваних 3-4 років, проаналізуємо її особливості у всіх схарактеризованих у розділі 2.1 методах констатувального етапу дослідження.

АНАЛІЗ ДАНИХ ПО МЕТОДАХ

Когнітивний компонент

У ході виконання першого експериментального завдання №1 «Збудуй високу башточку» 45% дітей середнього рівня використовували по декілька спроб. І коли, нарешті, їм це вдавалося, можна було спостерігати емоційні прояви типу: «Все!», «О, є!», «А я сам!», що супроводжувалися вигуками, усмішкою й поглядом на дорослого. Радіючи за свої досягнення, хоч і невеличкі, діти намагались похвалитися дорослим і одноліткам тим, що їм вдалося зробити. У 35% дошкільників високого рівня при виконанні завдання майже не виникало особливих труднощів. 20% дітей низького рівня не справлялися з виконанням завдання, намагались покласти кружечки за аналогією до башточки, але в них нічого не виходило.

Під час виконання експериментального завдання №2 – «Склади грибочок» (див. додаток А) – 10% дітей низького рівня стикалася з труднощами складання грибочка з плоских форм, спробували змінити форму грибочка й скласти по-своєму, хоча в них нічого не вийшло, склали за зразком. Крім того, було помічено, що 40% дошкільників високого рівня потребуючи допомогу, відхиляли намагання експериментатора допомогти. І після деяких зусиль ці діти все ж таки виконали завдання, радісно посміхаючись. У 50% дошкільнят середнього рівня було помічено, що діти склали елементи грибочка по-своєму.

Якщо виконання першого експериментального завдання майже не викликало особливих труднощів, то друге експериментальне завдання було

для дітей складнішим. Для них воно було ускладнене тим, що плоска форма грибочка складалася з чотирьох частин.

Розподіл молодшого дошкільного віку за рівнями розвитку самостійності за когнітивним компонентом відображено у табл. 2.3.

Таблиця 2.3.

Кількісний розподіл досліджуваних за рівнями сформованості самостійності когнітивного компоненту

Зміст експериментального завдання	Кількість досліджуваних (у %)		
	Високий	Середній	Низький
1. «Збудуй високу башточку»	35	45	20
2. «Склади грибочок»	40	50	10
Об'єктивне оцінювання результату	37,5	47,5	15

Аналіз даних таблиці 2.3. показує що, молодші дошкільники (37,5%) високого рівня вихованості самостійності прагнуть досягати мети, виконувати завдання незалежно від допомоги дорослого. Такі діти доводять розпочате завдання до логічного завершення, вони проявили схильність до вияву елементів самодіяльності й творчості в предметно-практичній діяльності.

Дошкільники середнього рівня вихованості самостійності (47,5) за когнітивним критерієм характеризується нестійкістю й незбалансованістю проявів дано якості. При виконанні тестових завдань діти молодшого дошкільного віку проявляли нестабільні форми самостійності (невпевненість в успіху, потребували підтримки й допомоги дорослого).

Низького рівня сформованості самостійності (15%) молодшим дошкільнятам потрібна була допомога й контроль дорослого. Інтерес до виконання експериментальних завдань діти не проявляли, діяли виключно за вказівками і за емоційної підтримки експериментатора.

Емоційно-ціннісний компонент

Результати виконання тестового завдання «Вивчення прояву почуття гордості за власні досягнення» (Т. Гуськова, М.Елагіна) та творчого завдання «Збери намисто по темі» (Н. Черникова) подано у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Кількісний розподіл досліджуваних за рівнями виховання самостійності емоційно-ціннісного компоненту

Зміст експериментального завдання	Кількість досліджуваних (у %)		
	Високий	Середній	Низький
1. «Вивчення прояву почуття гордості за власні досягнення»	35	55	10
2. «Збери намисто по темі»	40	45	15
Об'єктивне оцінювання результату	37,5	50	12,5

Як бачимо, експериментальні завдання спонукали дітей до активності, адже містили елемент новизни та були для досліджуваних цікавими. Нами було зафіксовано, що молодші дошкільники орієнтувалися при виконанні експериментальних завдань у першу чергу не на процес діяльності, а на результат, його оцінку дорослим. Діти здебільшого довше розмірковували, частіше повторювали одноманітні дії, водночас вони виконували завдання ретельніше, що відбилося на дещо кращих показниках їх результатів, яке пред'являло вимоги до наполегливості, витривалості, зосередженості.

Поведінковий компонент

У ході подальшого експериментального дослідження на констатувальному етапі було проведено спостереження за дітьми молодшого

дошкільного віку з метою виявлення тенденцій до самостійності в процесі навчальної діяльності дітей, а саме на заняттях з образотворчого мистецтва, які потребували певної самостійності: з аплікації, ліплення, конструювання.

Стосовно моделювання експериментальної ситуації «Зроби по-своєму», – то 10% дітей низького рівня намагалися покласти кружечки за аналогією до башточки (один на один), але були діти, котрі намагалися скласти інші конструкції («квіточка», «машинка», «автобус», «ліжечко»). Свої дії діти супроводжували мімікою, жестами та словесними поясненнями. 50% дітей високого рівня не лише спиралися на попередній досвід, а й використовували елементи творчості. Також спостерігалось що у 40% діти середнього висловлювали бажання виконати завдання декілька разів, щоразу створюючи щось нове. Результати спостережень за предметно-практичною діяльністю молодших дошкільників показано у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Кількісний розподіл досліджуваних за рівнями сформованості самостійності поведінкового компонента

Зміст експериментального завдання	Кількість досліджуваних (у %)		
	Високий	Середній	Низький
1. Спостереження:			
Навчальна діяльність	40	45	15
Трудова діяльність	30	50	20
Художня діяльність	35	55	10
2. Моделювання експериментальної ситуації	50	40	10
Об'єктивне оцінювання	38,8	47,5	13,7

результату			

Як показує якісний аналіз наведених у таблиці 2.5 даних, система вироблених впродовж індивідуального життя установок дітей на розширення ступенів своєї свободи в ситуації вибору або на її жорстку регламентацію приписами дорослого, виступає важливішою за вік детермінантою, що визначає зміст та динаміку розвитку самостійності як базової властивості особистості. Протягом спостереження за проявами самостійності у дітей під час моделювання експериментальної ситуації було зафіксовано, що діти в основному намагаються виконати завдання самостійно. Але, якщо 38,8% дітей високого рівня намагаються використати допомогу й досягти якийсь результат, то 47,5% молодших дошкільнят середнього рівня чекають, доки дорослий допоможе. 13,7% респондентів намагається весь час просити допомоги, хоча вона їм зовсім не потрібна. Такі діти майже не проявляють ініціативи, не намагаються шукати самостійного вирішення поставленого завдання.

Відповідно до виділених компонентів і показників було визначено рівні самостійності у дітей молодшого дошкільного віку: високий, середній, низький. Розподіл дітей молодшого дошкільного віку за рівнями розвитку самостійності відображено у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Розподіл дітей молодшого дошкільного віку за рівнями самостійності

Рівні	Показники	Кількість дітей (%)

Високий	Високе прагненням досягати мети, виконувати завдання самостійно, автономно, незалежно від дорослого. Допомогу дорослого використовувати конструктивно, діяти ініціативно та оптимістично, доводити розпочате до логічного завершення. Схильність до вияву елементів самодіяльності й творчості в різних видах діяльності – ігровій та предметно-практичній. Характер проявів самостійної активності був стабільний, ознаки самостійності збалансовані.	38,0

Продовження таблиці 2.6

Середній	Нестійкість й незбалансованість проявів самостійності. В залежності від умов організації виду діяльності, емоційного стану, ситуативні форми самостійності. Більшою мірою залежали від підтримки й допомоги дорослого. Поодинокими були спроби виявити самодіяльність та елементи творчості.	48.3

Низький	Схильність до залежної поведінки. В різних видах і умовах організації діяльності потреба постійного керівництва, допомоги й контролю з боку дорослого. За його відсутності втрата до роботи інтересу, незавершена діяльність. Дії відбуваються виключно за вказівками і за демонстрування емоційної підтримки дорослими. Проявляється нездатність чинити самостійно. Дії одноманітні, маніпулятивні, низка пізнавальна активність. Проявляються деструктивні переживання.	13,7

Як зафіксовано в табл.2.6., різниця спостерігається між високим і низьким (24,3 %) та високим і середнім (10,3 %) рівнями розвитку самостійності дітей молодшого дошкільного віку невелика розбіжність. Хоча велика розбіжність між середнім і низьким (34,6%) рівнями. Це вказує на те, що дітям ще важко обходитися без сторонньої допомоги, хоча й наявним є прояв цієї особистісної якості.

Під час виконання експериментальних завдань було виявлено, що діти намагались виконати поставлені завдання самостійно, хоча багато хто з них просив допомоги. Було помічено, що частина дітей звертається за допомогою до дорослого часто, навіть не потребуючи допомоги (48,3 %), частина дітей звертається за допомогою лише після тривалого виконання і конструктивно використовує надану допомогу (38%), інші ж діти не просять допомоги, хоча й потребують її, намагаючись виконати завдання самостійно (13,7%).

Узагальнюючи вище сказане, можна стверджувати, що діти молодшого дошкільного віку часто просять допомоги. Це можна пояснити звичкою дітей не обходитися без допомоги дорослих, які часто опікують своїх дітей. Крім того, на прояв самостійності впливає середовище, якому знаходяться діти,

інтерес дітей до виконуваної роботи, емоційний настрій самої дитини, складність чи легкість виконання поставленого завдання.

2.3 Вплив дошкільного закладу і сім'ї на самостійність дітей молодшого дошкільного віку

Під час аналізу планів освітньої роботи педагогів ми намагалися виявити відбиття завдань із виховання самостійності дітей, які найчастіше визначають педагоги. Визначити, у яких видах діяльності, які методи та прийоми використовують, у яких формах роботи найчастіше виховують самостійність, які способи керівництва обирають. Крім того, було проаналізовано роботу методиста з керівництва навчально-виховною діяльністю педагогів ЗДО.

Вивченню підлягали питання: відображення завдань виховання самостійності в річному плані роботи ЗДО, у протоколах педагогічних нарад, проведення консультацій із вихователями щодо розвитку самостійності в дітей молодшого дошкільного віку, організація консультативної роботи з батьками щодо виховання самостійності в дитини. Вивчаючи плани освітньої роботи вихователів, було звернено увагу на той факт, що завдання з виховання самостійності виділяються, проте, визначення цих завдань у перспективному плані не завжди знаходить своє відображення в практичній діяльності вихователів. Так, рідко приділяється увага розвитку самостійності дітей під час навчально-пізнавальної діяльності (заняття, спостереження, екскурсії, пізнавально-розвивальні бесіди, експериментування тощо).

Вихователі здебільшого ставлять за мету перевірку засвоєння дитиною матеріалу, опанування нею нових знань, умінь і навичок. Більше уваги розвитку самостійності в дітей дошкільного віку приділено під час організованої образотворчої діяльності (самостійне застосування засвоєних прийомів роботи з різними матеріалами в ліпленні, малюванні, аплікації), трудової діяльності (особливо під час чергування), комунікативно-

мовленнєвої діяльності (розвиток уміння самостійно висловлювати власну думку, вступати в діалог тощо).

Значну увагу розвитку самостійності дошкільників у планах навчально-виховної роботи приділено під час проведення бесід, розмов із дітьми на особистісні та загальні теми. Вихователь, використовуючи індивідуальний підхід, ставить перед дитиною завдання залежно від засвоєння нею певних знань, рівня оволодіння потрібними вміннями та навичками, особливостей характеру. Серед методів і прийомів найчастіше застосовують заохочення та спонукання до самостійної діяльності під час занять; показ, роз'яснення та контроль за ходом виконання дітьми поставлених дорослим завдань під час їх партнерської взаємодії.

Планування організованої самостійної діяльності дітей часто залишається поза увагою вихователів і розцінюється як таке, що не потребує спеціальної організації з боку дорослого. Аналіз річних планів роботи ЗДО дозволив виявити, що питання виховання самостійності не знаходять належного відбитку в змісті навчально-виховної роботи педагогів. Різні аспекти проблеми можна зустріти в планах педагогічних нарадах, консультаціях методиста для вихователів та планах батьківських зборів.

Плани освітньої роботи дали можливість проаналізувати лише організовану діяльність вихователя. Поза увагою залишається роль педагога в самостійній діяльності дітей. Крім того, у плануванні не відображено особистісний чинник педагога та його професійну майстерність.

Метод анкетування, який було застосовано в роботі з вихователями, мав на меті з'ясувати рівень їхніх знань про самостійність як базову якість та усвідомлення значущості її формування з дошкільного віку; з'ясувати педагогічні умови, методи та прийоми, які, на думку педагогів, сприяють розвитку самостійності дітей дошкільного віку (див. додаток Д). Кількісний аналіз відповідей представлено в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Кількісний аналіз відповідей вихователів за результатами анкетування

Параметри оцінювання самостійності вихователями	Варіанти відповідей	Кількість вихователів (%)
Розуміння поняття «самостійність»	Здатність розв'язувати власні проблеми без сторонньої допомоги	42
	Здатність і вміння виконувати поставлене завдання	35
	Якість, що сприяє загальному розвитку особистості	14
	Уміння ініціативно, критично, цілеспрямовано та відповідально ставитись до діяльності	9
Вияви самостійності в дошкільному віці	Навички самообслуговування та вміння зайняти себе	40
	Вияви незалежності	38
	Вияви ініціативності та відповідальності, здатності розв'язувати поставлену задачу	22
Значення самостійності особистісному розвитку	Загальний розвиток особистості	16
	Розвиток вольових якостей	35
	Розвиток пізнавальних якостей	12
	Розвиток моральних якостей	24
	Фізичний розвиток	12
	Читання, розповідання, бесіди	28
	Приклад, створення проблемних ситуацій	20
	Підтримка й заохочення	11

Продовження таблиці 2.7

Методи та прийоми роботи, що сприяють вихованню самостійності дітей	Гра та праця	41
	Читання, розповідання, бесіди	28
	Приклад, створення проблемних ситуацій	20
	Підтримка й заохочення	11
Види діяльності	Ігрова	54

дошкільників, що сприяють вихованню самостійності	Пізнавальна	26
	Предметно-практична	20
Види ігор, що сприяють розвитку самостійності дітей	Дидактичні	70
	Рухливі	30
Необхідна допомога дорослого дитині з метою виховання в неї самостійності	Стимулювання активності	24
	Віра в можливості дитини, підтримка виявів самостійності	22
	Створення умов для самостійної діяльності, надання свободи вибору в ній	16
	Надання певних знань, приклад, роз'яснення	14
	Управління в практичних діях, надання посильних доручень	18
	Активна допомога дорослого	6
Умови виховання самостійності дітей	Ігрові зони	34
	Розвивальне середовище	30
	Атмосфера довіри, підтримки	20
	Цікаві форми роботи	7
	Компетентність вихователів	9

Така неоднозначність простежувалась у відповідях вихователів на запитання: «Яку дитину можна вважати самостійною?». Серед відповідей педагогів траплялись такі: «Самостійна дитина – це та, яка уникає надмірної опіки...», «...може сама гратися...», «...контролює свою поведінку». Відповіді на ці запитання показали, що 40 % педагогів здатні вбачати вияви самостійності в дитини, яка має навички самообслуговування та вміє протягом певного часу займати себе діяльністю, що її цікавить. 38 % педагогів називали самостійною дитину, яка вміє діяти незалежно від допомоги дорослого, не потребує постійного керівництва з його боку і здатна виявляти власне ставлення до діяльності. 22 % педагогів схилилися до думки, що самостійна дитина здатна приймати й розв'язувати поставлену задачу, виявляє при цьому ініціативність, цілеспрямованість, відповідальність,

творчість. Ці відповіді дають можливість припустити, що неповне й досить однобічне розуміння виявів самостійності дошкільника більшістю вихователів, заважають їм визначати всі аспекти означеної особистісної якості в процесі постановки виховних завдань щодо її розвитку.

Цю думку підтвердили відповіді на запитання «Яке значення має самостійність для розвитку особистості дитини дошкільного віку?». Так, 35% опитаних вважали, що самостійність насамперед впливає на розвиток вольових якостей у дитини, а саме: цілеспрямованості, ініціативності, впевненості у власних можливостях тощо. 16 % вихователів відзначили, що самостійність має досить важливе значення в розвитку особистості дитини, але яке саме не розкрили. 12 % педагогів підкреслили позитивне значення самостійності для розвитку пізнавальної сфери, 24 % вихователів – для моральної сфери, 12 % – для загального фізичного розвитку.

Важливим для нас було виявити, які методи та прийоми для виховання самостійності в роботі з дошкільниками частіше використовують практики у своїй діяльності. Провідними методами у вихованні самостійності відзначають гру та працю (41 %). Крім того, серед методів та прийомів, які сприяють виникненню зацікавленості в дітей самостійною діяльністю виділяють читання, розповідання, перегляд картин та ілюстрацій, бесіди за означеною темою (28 %); розв'язання проблемних ситуацій, експериментування, спостереження, демонстрування власного прикладу (20 %); необхідність підтримки, похвали та заохочення до самостійних дій дошкільника (11 %). При цьому, у деяких відповідях вихователів було зазначено дієвість означених методів за умов роз'яснення та інструктажу, здійснення контролю за діяльністю дитини.

На думку вихователів, вихованню самостійності в дошкільному віці сприяють усі види діяльності: ігрова, пізнавальна, предметно-практична діяльність, спілкування. Але більше виховних умов для становлення самостійності як базової якості створюється в ігровій діяльності (54 %). 26 % вихователів схиляються до думки, що виховні можливості створює

пізнавальна діяльність, спілкування; 20 % – вказують на предметно-практичну діяльність. Проте, відзначаючи виховні можливості гри, вихователі часто обмежуються її застосуванням лише під час самостійної діяльності дітей, вільної від допомоги й керівництва дорослих.

Немає однастайності серед відповідей педагогів на запитання «Які види ігор сприяють набуттю самостійності в дошкільному віці?». Так, 70 % педагогів наголосили на дієвості дидактичних ігор. 30 % вихователів указали на виховні можливості рухливих ігор.

Серед відповідей вихователів немає єдності щодо необхідної допомоги дорослого дитині з метою виховання в неї самостійності. 24 % вихователів вказують на необхідність стимулювання активності дитини, спонукання до самостійних дій. 22 % опитаних вважають, що замість допомоги дитині потрібна віра в її можливості та підтримка. 14 % вихователів відзначили необхідність надання дитині певних знань, наведення прикладів, роз'яснення. 18 % опитаних обмежують свою допомогу вправлінням дитини в практичних діях, наданням їй посильних доручень. 16 % – зазначили, що самостійні дії дитина здійснює лише в діяльності, до якої включилася за власним бажанням, і відкидали спонукання, заохочення. 6 % – пропонували активну допомогу і співпрацю.

У визначенні змісту умов, які необхідно створити в ЗДО з метою виховання самостійності в дітей дошкільного віку, майже всі вихователі вказали на необхідність «створення розвивального середовища». Проте, його трактування у відповідях розкривалося по-різному. На думку 30 % опитаних, створення предметно-ігрового, природного, соціального середовища в дошкільному закладі нададуть дошкільникам можливість виявляти себе в різних сферах, знаходити шляхи своєї самореалізації. 34 % опитаних вважали, що для цього також необхідне сучасне оснащення педагогічного процесу (меблі, обладнання, дидактичні матеріали), влаштування різноманітних ігрових зон. Серед умов педагогами виділено атмосферу довіри, позитиву, підтримки та заохочення до самостійних дій із боку дорослих (20 %).

Вихователями запропоновано таке: професіоналізм педагогічного колективу (9 %), цікаві форми роботи з дітьми та батьками (7%). Такі відповіді підтверджують припущення, що відсутність чіткого розуміння змісту феномена самостійності заважає вихователям у визначенні завдань із виховання означеної якості й, таким чином, у виявленні необхідних умов для її розвитку.

Із метою визначення специфіки виховання самостійності в дітей молодшого дошкільного віку у ЗДО та сім'ї було проведено анкетування батьків (20 анкет). Кількісний аналіз результатів анкетування представлено в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Кількісний аналіз відповідей батьків за результатами анкетування

Параметри оцінювання самостійності батьками	Варіанти відповідей	Кількість батьків (у %)
Вияви самостійності дитини дошкільного віку	Володіє навичками самообслуговування та виконує нескладні доручення	47
	Відповідальна, ініціативна, здатна приймати власне рішення	32
	Не потребує постійного контролю та керівництва з боку дорослого	10
	Не може бути самостійною в цьому віці	11
Значення самостійності особистісному розвитку дитини	Становлення та розвиток особистості	26
	Оволодіння навичками самообслуговування	45

Продовження таблиці 2.8

Значення самостійності в особистісному	Розвиток цілеспрямованості, упевненості	29
	Відсутність роз'яснення, прикладу та контролю з боку дорослих	11

розвитку дитини		
	Вікові можливості дитини	7
Наявність в родині у дитини певних обов'язків, самостійно виконуваних доручень	Володіння навичками самообслуговування, нескладних доручень виконання	76
	Самостійна ігрова, предметно-практична діяльність	12
	Відсутність обов'язків та доручень	12
Дієві методи виховання самостійності	Доручення	44
	Показ та роз'яснення	43
	Відсутність обмежень, свобода дій	7
	Гра	6

Аналіз відповідей батьків на запитання «Яку дитину можна вважати самостійною?» виявив, що 47 % опитаних під самостійністю дошкільника розуміють володіння ним навичками самообслуговування та здатність виконувати певні доручення дорослих. 32 % опитаних розуміють самостійність як базову якість, що характеризується ініціативним ставленням до власної діяльності, розв'язання її без сторонньої допомоги. 10 % батьків називали самостійною дитину, яка вміє виконувати певну роботу без постійного контролю та керівництва з боку дорослих, уміє на деякий час зайняти себе. 11% опитаних зазначили, що самостійною можна вважати лише дорослу особистість, бо дошкільник не може бути самостійним через відсутність потрібного досвіду. Аналіз відповідей батьків на перше запитання дозволив умовно розділити їх за трьома категоріями.

На запитання анкети «Чи потрібно виховувати самостійність із дошкільного віку? Чому?» були отримані такі результати: 26 % батьків визначили важливість розвитку цієї якості для становлення особистості в цілому й підкреслили важливість її розвитку з дошкільного віку; 45 % опитаних погодилися з необхідністю розвитку самостійності з дошкільного віку, але тільки в плані оволодіння дитиною навичками самообслуговування

та самоконтролю. Лише 29 % батьків відзначили необхідність розвитку самостійності як базової якості з дошкільного віку й підкреслили, що вона сприятиме розвитку в дитини впевненості у своїх діях, уміння діяти в незвичайних ситуаціях на основі набутих знань, цілеспрямованості під час досягнення певного результату й відповідальності за свої вчинки. Викликає тривогу той факт, що опитані батьки не вбачають за потрібне виховувати самостійність із дошкільного віку, обґрунтовуючи свій вибір низкою причин: тим, що вміння бути самостійним з'являється у значно старшому віці; тим, що самостійність – це якість, «яка або притаманна людині, або ні», тому цілеспрямоване виховання на неї не впливає. На їхню думку, розвиток самостійності буде йти успішніше, якщо дорослі не будуть заважати її формуванню, утручатися в самостійну діяльність.

Більш одностайними були батьки під час визначення причин виникнення несамостійності в дітей дошкільного віку. Так, більше половини батьків (55%) зауважили, що причиною небажання дитини виявляти самостійність у діях, з якими вона здатна впоратися, виступає надмірна опіка з боку дорослих. Коли батьки не виявляють терплячості і вважають, що швидше і краще впораються за дитину; вважають її недостатньо дорослою для надання свободи в діях; намагаються отримувати якомога більше уваги дитини через надмірну турботу про неї. Серед інших причин вияву несамостійності батьки вказали також на особливості характеру самої дитини («недостатньо самостійна через непосидючий характер», «невпевнена у своїх силах дитина, сором'язлива», «через особливості темпераменту», «через власну впертість або просто лінується») – 27 % опитаних. А також недостатню увагу до дітей із боку батьків, що не роз'яснюють, не наводять приклади очікуваної поведінки, не виступають радниками в цих питаннях для дитини, не контролюють процес оволодіння навичками самостійної діяльності, не заохочують вияви самостійності дошкільника – 11 % опитаних. 7 % батьків головною причиною несамостійності дошкільника вважають його неспроможність діяти самостійно через вікові можливості.

Аналіз відповідей на запитання «Що може робити самостійно Ваша дитина? Що Ви можете доручити їй зробити самостійно?» виявив, що більшість дітей з опитаних родин (76%) володіють навичками самообслуговування, здатні прибирати за собою, виконують невеликі доручення батьків щодо хатнього прибирання (наприклад, позбирати іграшки) чи догляду за домашніми тваринами. Але відповіді батьків засвідчили той факт, що означені вміння та навички в дітей виявляються тільки в разі використання цілеспрямованих доручень і, загалом, потребують нагадування та контролю з боку дорослого. 12 % батьків зазначили, що їхня дитина може самостійно грати, зайняти себе продуктивною діяльністю, конструюванням. 12% батьків відповіли, що їхні діти ще досить малі для виконання певних доручень і не мають обов'язків.

Порівняно з педагогами, батьками було окреслено більш вузьке коло методів та прийомів, що сприяють вихованню самостійності в дітей дошкільного віку. Близько половини опитаних (44 %) вважають достатнім використання доручень із метою розвитку самостійності; інша половина опитаних (43 %) більш дієвими вважає показ і роз'яснення. Крім того, в означених відповідях батьки підкреслили, що ці методи є дієвими, якщо дорослі контролюють самостійне виконання дитиною дорученого, підтримують і заохочують дитину під час її самостійних спроб. Підкреслили, що будь-які самостійні дії дитини будуть успішнішими, якщо підкріплені довірою з боку дорослого, його повагою й розумінням бажань дитини, роз'ясненням необхідності виконання тих чи тих дій дитиною самостійно. 7% опитаних батьків замість вибору методів виховання самостійності вважають більш дієвою відсутність обмежень у діях дитини, надання їй свободи вибору. Серед різних методів виховні можливості гри з метою розвитку самостійності в дітей дошкільного віку відзначили тільки 6 % батьків. Це засвідчує недостатню обізнаність батьків про форми та методи виховання означеної якості та вказує на необхідність цілеспрямованої консультативної роботи з

батьками щодо шляхів виховання самостійності у дітей молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності.

Отримані дані дозволяють говорити про те, що розуміння дорослими (вихователями, батьками) проблеми виховання самостійності в дітей молодшого дошкільного віку є незадовільним. Це зумовлено низкою причин, серед яких головною виступає неповне й достатньо однобічне розуміння феномена самостійності в молодшому дошкільному віці.

Отже, проведений аналіз отриманих даних дозволив дійти висновку, що більшість вихователів і батьків виявляє необізнаність щодо форм і методів виховання самостійності в дітей, не завжди враховує і не достатньо використовує виховний потенціал ігрової діяльності з метою виховання самостійності в дітей 3-4 року життя.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У другому розділі визначено критерії, показники, схарактеризовано рівні вихованості самостійності у дітей молодшого дошкільного віку, висвітлено перебіг та результати констатувального етапу дослідження.

Виділення компонентів (когнітивного, емоційно-ціннісного, поведінкового) вихованості самостійності сприяло вивченню особливостей прояву самостійності дошкільниками. Аналіз отриманих даних компонентів вихованості самостійності був за рівнями: високим, середнім, низьким.

За результатами констатувального експерименту встановлено, що більшість дітей молодшого дошкільного віку знаходяться на середньому (48,3%) рівні вихованості самостійності, тоді як високому 38% досліджуваних та низькому (13,7) рівнях що засвідчує потребу в проведенні формувальних впливів на дітей молодшого дошкільного віку.

Зафіксовано, що незалежність, наполегливість, доведення розпочатої справи до кінця дітей молодшого дошкільного віку залежить від впливу дошкільного закладу і сім'ї.

Вивчення компетентності педагогів щодо методики виховання самостійності у дітей дошкільного віку вказує на її незадовільний стан. Це зумовлено низкою причин, серед яких головною є неповне й однобічне розуміння самостійності в молодшому дошкільному віці.

Визначено, що дорослі хочуть бачити своїх дітей самостійними, зосереджуючи визначення самостійності лише на побутових процесах (дитина самостійно одягається, вмивається, їсть, грається тощо). Отримані результати свідчать про недостатню обізнаність батьків у цій проблемі та актуалізують необхідність організації та проведенні просвітницької роботи.

Таким чином, вищезазначене є підґрунтям для проведення подальшого дослідження з метою формування в дітей молодшого дошкільного віку самостійності, зважаючи на вплив сім'ї та ЗДО.

РОЗДІЛ З ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ТА МЕТОДІВ ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРЕДМЕТНО-ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Педагогічні умови ефективного виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності умови

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження та результати констатувального етапу довели необхідність і доцільність експериментальної перевірки педагогічних умов та методів виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку.

Метою формувального етапу експерименту було визначено реалізацію педагогічних умов ефективного виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності.

Відповідно до мети сформульовано основні завдання:

1. Обґрунтувати педагогічні умови та методи виховання самостійності дошкільників в предметно-практичній діяльності.
2. Впровадити у практику педагогічні умови та методи ефективного виховання, спрямованого на розвиток самостійності у дітей молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності.
3. Розробити методику формувального експерименту.
4. Визначити ефективність упроваджених педагогічних умов та методів виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку.

Програмою формувального дослідження передбачалося, що самостійність не зводиться до простого закріплення у дитини специфічних форм поведінки, а потребує активізації її внутрішньої спонуки поводити себе автономно, незалежно.

Спираючись на дослідження О. Кононко, було виділено процеси, що характеризують розвиток самостійності дитини молодшого дошкільного віку та є керівними при розробці методики виховання самостійності як базової якості дошкільника: підвищення активності дітей при зниженні ролі дорослого та надання дітям право на вибір видів діяльності як прояв самостійної поведінки.

У формувальному експерименті взяло участь 20 дітей третього та четвертого років життя, 20 батьків, 8 вихователів.

Методика формувального експерименту передбачала роботу не тільки з дошкільникам, а й з їхніми батьками та вихователями. Система роботи, яка передбачена на даному етапі закріплює як педагогічні умови, так і методи самостійності дітей молодшого дошкільного віку в умовах дошкільного закладу та сім'ї.

Робота з дошкільниками пов'язувалася з підвищенням їх самостійності, шляхом організації методу спроб та помилок, уведення системи мотивів (обов'язкового доведення розпочатого до логічного завершення, соціального схвалення, бажання мати високу оцінку), що сприяло набуттю дітьми досвіду саморегуляції поведінки.

Методика виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності ґрунтується на гіпотезі дослідження, яка припускає, що ефективність процесу виховання самостійності у дітей молодшого дошкільного віку зростає за умов:

- *Розширення уявлень дошкільників про самостійність та її роль в житті.*

- *Надання дітям права на вибір видів діяльності, складності завдань, місця і часу їх виконання.*

- *Оснащення педагогів і батьків сучасними технологіями виховання самостійності.*

Педагогічні умови – це компонент педагогічної системи, що відбиває сукупність можливостей освітнього й предметно-практичного середовища,

що забезпечує її ефективне функціонування й розвиток та впливає на особистісний і процесуальний її аспекти.

Під час розробки педагогічних умов формувальної частини дослідження ми виходили з того, що становлення самостійності повинно активізувати мотиваційну сферу, прагнення дитини поводитися більш-менш незалежно, звертатися за допомогою лише у разі об'єктивної необхідності. Тим самим, оволодіння певними способами поведінки вимагає від дитини здатності поводити себе відповідно до прийнятих правил і норм.

Перша педагогічна умова *«розширення уявлень дошкільників про самостійність та її роль в житті»*. Найбільш суттєво питання стосовно першої визначеної нами умови розглянуто у працях В. Котирло, О. Кононко, М. Лісіної, С. Ладивір, В. Мухіної, М. Поддякова, Є Суботського, Т. Ткачук, Г. Щукіної та ін.. Вказані автори підкреслюють: пізнавальний розвиток дітей дошкільного віку спрямований на стимуляцію пізнавальної активності та ефективності розумових операцій, закріплення установки щодо отримання нової інформації.

При реалізації першої педагогічної умови нами враховано думку Г. Костюка, який зазначав що розумовий розвиток, обумовлений єдністю зовнішніх та внутрішніх умов, процесом від відомого до незрозумілого (уявлення, образи і елементарні поняття про предмети і явища навколишнього світу набувають все нових ознак і змінюються якісно). Як наголошує С. Ладивір, процес розвитку пізнавальної сфери та набуття нової інформації дитиною неможливий без вказівки з боку дорослого.

Важливими для обґрунтування цієї педагогічної умови є нормативно-методичні підходи до збагачення знань дітей молодшого дошкільного віку, визначені в Базовому компоненті дошкільної освіти України, Освітній програмі «Я у Світі». Створювалося розвивальне середовище, сприятливе для становлення самостійності як особистісної якості в різних видах діяльності (ігровій, спілкуванні та предметно-практичній).

Ми погоджуємося з думкою М. Марусинець про те, що пізнавальний розвиток дитини виявляється в прагненні самотійно щось змінити, пізнати та спирається на особистий досвід під впливом дорослого. Все це сприяє готовності цілісно сприймати інформацію та задає нормативну побудову пізнавальної діяльності.

Важливим для нашого дослідження є позиція О. Кононко, яка зазначає: поєднання набутих дитиною знань з особистісними якостями та умінням користуватися нею в повсякденному житті. На думку науковця, в освітньому процесі дошкільного закладу необхідно урізноманітнювати уявлення дітей про світ та самих себе; поглиблювати та розширювати знання про власне Я; створювати умови для експериментування, дослідження, прийняття самотійних рішень [42, с. 14].

Другою педагогічною умовою в дослідженні визначено *«надання дітям права на вибір видів діяльності, складності завдань, місця і часу їх виконання»*. Важливим для цієї педагогічної умови є те, що сформовані минулим досвідом елементарні форми вольової поведінки, наявний рівень її прояву частіше за все у молодшому дошкільному віці регулюється дорослими. Вимогою ж другої педагогічної умови є те, щоб молодший дошкільник самотійно оволодів умінням визначатися з метою діяльності, обирати час-від-часу види діяльності за власним бажанням, був організованим та звертався за допомогою дорослого лише у разі об'єктивної необхідності, навчився долати труднощі власними зусиллями, досяг кінцевого результату та об'єктивно оцінював результати своїх вольових зусиль.

Важливим для упровадження у педагогічну практику цієї педагогічної умови є розуміння самотійності як здатності планувати, здійснювати контроль над своєю діяльністю на основі наявних знань, умінь та навичок. Психологи Р. Павелків та О. Цигипало, наголошують на тому, що дитина отримує велике задоволення, якщо самотійно та правильно виконує завдання предметно-практичного характеру, яке підтримується дорослим.

Такий процес не лише приносить моральне задоволення, а й підкріплюється і стає моделлю поведінки.

Вагомість другої педагогічної умови доведено у науковому підході М. Савченко, в якому увага акцентується на важливості ігрової діяльності у вихованні самостійності дошкільників 3-4 років. Гра як метод виховання сприяє активному пізнанню довколишнього середовища і себе в ньому, усвідомленню свого «Я» і своїх можливостей; прагненню застосовувати набуті знання в різних ігрових ситуаціях, умінню орієнтуватись у нових умовах; вправлянню у цілеспрямованості, наполегливості та рішучості здатності долати доступні віку перешкоди; з допомогою дорослого або самостійно аналізувати ситуацію, робити елементарні власні припущення, проявляти творчість; умінню критично оцінювати отриманий результат, прагнути до його вдосконалення, приймати власні рішення; розумінню відповідальності за власні дії перед колективом, умінню діяти відповідно до встановлених правил і підпорядковувати себе власній ініціативі, а не лише керівництву дорослого.

Як зазначають учені О. Андрейчик, Н. Гавриш, О. Кононко, у вихованні самостійності оптимальною є така модель поведінки, яка передбачає розумний контроль дорослого та доброзичливе ставлення до дій дитини, закріплюючи прояви самостійності. Гіперопіка або навпаки відсутність контролю ведуть до несамостійності та невміння дитини стримувати свої дії.

У дослідженні В. Кузьменко підкреслюється значення підтримки педагогом виявів самостійності дітей дошкільного віку й відзначається її особливе значення для невпевнених у своїх силах дітей. Дослідниця вказала на необхідність створення вихователем умов для самореалізації таких дітей, забезпечення їм визнання й підтримки у групі. Реальні можливості для підтримки виявів самостійності забезпечують такі прийоми, як-от: стимулювання самостійного вибору, заохочення самостійних ігрових дій, непряма допомога у процесі гри у вигляді підказок, порад, запитань.

Третя педагогічна умова *«оснащення педагогів і батьків сучасними технологіями виховання самостійності»*. Педагоги та батьки є значущими на етапі дошкільного дитинства для дитини. Науковці В. Слободчиков та Є. Ісаєв вказують на те, що період дитинства характеризується прагненням до доповнення та потребі співробітництва з дорослими [80].

Аналіз результатів констатувального експерименту щодо проведеного анкетування батьків та педагогів, показав що вони частково готові до ефективного виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку. Все це і зумовило вибір даної педагогічної умови. А науковим підґрунтям цієї умови є концепції підготовки педагогічних кадрів для закладів дошкільної освіти, в яких звертається увага на вдосконалення змісту підготовки фахівців дошкільної освіти в умовах неперервної освіти, різні аспекти фахового становлення майбутнього вихователя (Л. Артемова, Г. Беленька, А. Богущ, Н. Гавриш, Н. Голота, Л. Завгородня, Н. Денисенко, Є. Карпова, О. Кононко, О. Кучерявий, І. Луценко, Н. Лисенко, М. Машовець, Г. Підкурманна, Т. Поніманська, І. Рогальська-Яблонська й ін.).

У ході реалізації цієї педагогічної умови враховувалося положення щодо впливу педагогічної оцінки на дитячу особистість. Як зазначають фахівці, дошкільник потребує постійної корекції своєї поведінки дорослим шляхом оцінювання, яке оптимізує педагогічний процес. Зокрема, Б. Ананьєв виділяє дві функції впливу педагогічної оцінки на дитячу особистість: а) орієнтовну, що полегшує усвідомлення процесу діяльності; б) стимулюючу, яка впливає на афективно-вольову сферу внаслідок переживання успіхів чи невдач [4, с. 132].

Про особливу роль педагога у вихованні самостійності наголошує Р. Буре, яка вказує на необхідність перебудови методів виховання. Замість прямого спонукання дорослим окремих дій дитини провідними повинні бути такі, які заохочують її прагнення звільнитися від опіки дорослого. Дослідниця визначила порядок і приблизний зміст прийомів виховання самостійності у дошкільників: 1) заохочення спроби проявити самостійність,

сприяння і непомітна допомога для того, щоб у дитини склалося відчуття самостійного виконання бажаної дії; 2) позитивна оцінка дитини, яка виявляє прагнення до самостійності; організація загального позитивного ставлення до її ініціативи, ідей, дій, вчинків; 3) виховання у дошкільника здатності усвідомлювати свою відповідальність за дії, вчинки через позитивну оцінку його прагнення досягати поставленої мети, не відступаючи перед труднощами [12, с. 32].

У межах цієї умови важливим було поінформувати педагогів та батьків щодо сучасних технологій виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку. Вихователі ж у цьому процесі мали визначити для себе такий стиль поведінки, який би сприяв активізації самовираження дитини, розкриттю її індивідуальності та нахилів, комфортному самопочуттю в дошкільному закладі. Основним завданням для вихователів було позитивне ставлення до дітей, що виражалось у похвалі та підтримці, зацікавленості у справах дошкільників, наданні права вибору та можливості довести розпочате завдання до кінця. Для батьків створювалося інформаційне середовище, де вони могли ознайомитися з сучасними технологіями виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку.

У роботі з батьками бралось до уваги, що молодші дошкільники наслідують тих людей, у контактах з якими відчувають спорідненість та захищеність. Емоційна прихильність дорослого викликає у дитини бажання бути схожою на нього в усьому (вчинках, діях, спілкуванні). Якщо ж дорослий, перебуваючи з дитиною, демонструє своє захоплення її самостійними діями, то у неї з'явиться зацікавленість у тому, щоб порадувати дорослого самостійними вчинками. Тому на етапі формувального дослідження ми акцентували увагу на тих дорослих, які є значущими для дитини (кого любить, бажає радувати, дивувати своїми досягненнями) та чие позитивне ставлення є важливим для неї. Позитивна оцінка дорослого відіграє важливу роль у вихованні самостійності дитини молодшого дошкільного віку.

З урахуванням особистісно орієнтованого, компетентнісного підходів визначено напрями роботи з виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку:

1. Робота з дітьми: розширення уявлень дошкільників про самостійність та її роль в житті; наданням права вибору видів діяльності, складності завдань, місця і часу їх виконання.

Суть формувального експерименту полягала у розвитку вміння дитини молодшого віку керувати власними діями в спеціально створених ситуаціях. Досліджуваним надавалася можливість виконувати самостійно завдання предметно-практичного характеру без допомоги дорослого. Це в свою чергу було стимулом для прояву самостійності

2. Робота з батьками та педагогами.

Експериментальна робота формувального етапу дослідження враховувала також проведення відповідної роботи із батьками дошкільників. Основними принципами організації формувального експерименту в сім'ї, як і в дошкільному закладі, були підвищення самостійності дитини та регламентація допомоги дорослого.

Отже, використання комплексу сучасних технологій сприяло вихованню у дітей 3-4 року життя виробленню звички діяти самостійно. Науковці (О. Запорожець, В. Котирло, О. Усова) доводять, що першими соціальними інститутами у житті дитини є сім'я та заклад дошкільної освіти, кожен з яких виконує свою виховну функцію, але замінити один одного не може.

Висловлювання дорослими довіри в самостійні можливості дитини, готовність підтримати та допомогти у разі невдачі, похвала за результати діяльності та здібності зростаючої особистості, надання права вибору, підтримка цілеспрямованості – важливі умови виховання самостійності дитини молодшого дошкільного віку.

Таким чином, завдання дорослого у процесі виховання самостійності полягає в тому, щоб сприяти усвідомленості та довільності дій дошкільника. Отже, найважливішим шляхом формування довільності дитини вважається

його виховання, а завдання дорослого полягає в тому, щоб підкріпити й виділити самостійні дії дітей, додати їм довільний, усвідомлений характер.

Підсумовуючи викладене, резюмуємо: розробка системи роботи з підвищення ефективності роботи щодо виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності потребувала визначення та обґрунтування педагогічних умов їх реалізації, характеристику яких було надано у даному підрозділі. Нижче йтиметься про ефективні методи виховання у дітей молодшого дошкільного віку самостійності у предметно-практичній діяльності.

3.2. Методика формувального експерименту

Формувальний експеримент передбачав впровадження спеціально дібраних і розроблених форм, методів і засобів, спрямованих на підвищення рівня самостійності дітей молодшого дошкільного віку, педагогів та батьків. Детальніше про застосовані форми і методи розглянемо у таблиці 3.1

Таблиця 3.1

Методика впровадження педагогічних умов

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ	МЕТОДИ ВПРОВАДЖЕННЯ
Розширення уявлень дошкільників про самостійність та її роль в житті	Бесіда. Читання та обговорення художніх творів; гра-інсценування. Перегляд та обговорення відео (мультфільм «Бабусин урок»).
Надання дітям права на вибір видів діяльності, складності завдань, місця і часу їх виконання	Організація трьох спеціально мотивованих занять. Використання трьох творчих ігор. Гра організована дітьми самостійно.
Оснащення педагогів і батьків сучасними технологіями виховання самостійності	Семінар-практикум для вихователів. Консультації. Виховна година для батьків.

Розглянемо методи та форми роботи, що відображенні у таблиці 3.1.

РОБОТА З ДОСЛІДЖУВАНИМИ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1 Методи реалізації першої педагогічної умови: «Розширення уявлень дошкільників про самостійність та її роль в житті»

Роботу формувального етапу експерименту розпочинаємо з стимулювання інтересу до прояву самостійності через розширення уявлень про неї як важливу якість та її роль в житті людини. Тому нами була проведена вступна мотивуюча бесіда з дітьми молодшого дошкільного віку.

Бесіда з дітьми «Що означає бути самостійним?»

Виховний потенціал: бесіда містить історії, поради та запитання до дошкільників для встановлення діалогу.

Педагогічна мета: розширення уявлення про самостійність дитини молодшого дошкільного віку; вправляти в умінні вести діалог.

Під час бесіди увага акцентувалася на ознаках самостійності, обговорювалися історії з дітьми. Даючи відповідь на питання експериментатора: «Що Ви повинні вміти робити?», діти вказували свої самостійні дії (вміння одягатися, прибирати іграшки, прибирати посуд зі столу і т.д.). Відповідаючи на запитання, які були подані під час бесіди, молодші дошкільники визначали, що означає бути самостійним, завдяки чому означена якість виховується. Бесіда завершувалася вербалізацією портрету самостійного дошкільника, формуванням образу «Я сам!» (див. додаток Ж).

Читання та обговорення художніх творів

Для розширення уявлень дошкільників про самостійність та її роль в житті в експериментальній групі було проведено заняття з читання та обговорення художніх творів (див. додаток К).

Виховний потенціал: заняття проводилися протягом місяця; розширено уявлення дітей про самостійність.

Педагогічна мета: закріплювати вміння будувати різні форми діалогу; розширювати уявлення про самостійність; формувати моделі поведінки щодо прийняття самостійних рішень; подолання страху самостійних дій.

Експериментатором було прочитано два оповідання В. Сухомлинського («Чому мама так хвалить?», «Блискучі черевики») та казку про маленьке зайченя О. Хухлаєвої.

У художніх творах В. Сухомлинського описані ситуації, близькі та зрозумілі молодшим дошкільникам. Ці ситуації сприяли порівнянню власного досвіду з досвідом героїв твору та аналізу власних дій. Запитання у бесіді були сформовані так, щоб підвести дітей молодшого дошкільного віку про усвідомлення важливості самостійних рішень, виконання завдань без допомоги дорослого, піклування про оточуючих, формування відповідальної поведінки.

Казка про маленьке зайченя О. Хухлаєвої сприяла формуванню досвіду вирішення певних труднощів, з якими діти стикаються у житті. Обговорення літературного твору розпочиналося із з'ясування того, як дошкільник ставиться до вчинку головного героя та чому виникла така ситуація. Дітям ставилися такі запитання: «Чому зайченя було засмучене?», «Що запам'ятало зайченя?», «Чи погоджуєтеся Ви із зайчням?», діти бачили як головний герой переживає схожі ситуації. Такий аналіз дозволив порівняти свої дії та почуття із сюжетом казки. Для того щоб молодші дошкільники подолали невпевненість, їм було запропоновано гру-інсценування за сюжетом даної казки. Отож, прослуховування та аналіз казки дозволили нам побудувати індивідуальну роботу з дітьми, даючи можливість розв'язати особисті проблеми, подолати невпевненість, тривожність.

Перегляд та обговорення відеоматеріалів

Дітям було запропоновано переглянути мультфільм «Бабусин урок», в якому бабуся хитрощами виховувала в своєму онукові самостійність та відповідальність. З молодшими дошкільниками обговорювалося: «Чому онук приїхав до бабусі?», «Що хотів робити Петрик?», «Чому в хлопчика нічого не виходило?», «Що Петрик навчився робити самостійно без допомоги бабусі?», «Яким був Петрик на початку мультфільму? А в кінці?». Таким чином,

перегляд мультфільму сприяв аналізу та оцінці дошкільниками трансформації образу головного героя, обґрунтуванню ознак самостійності.

2. Методи реалізації другої педагогічної умови: «Надання дітям права на вибір видів діяльності, складності завдань, місця і часу їх виконання»

Організація трьох занять з предметно-практичної діяльності

Під час проведення та організації занять з предметно-практичної діяльності дітям молодшого дошкільного віку надавалося право вибору видів діяльності, складності завдань, місця і часу їх виконання. Проводити заняття експериментаторові допомагав вихователь. Зміст завдань, які реалізовувалися на заняттях, був спланований так, щоб вчити дітей доводити розпочату справу до кінця, виховувати самостійність.

У першій групі дітей, які мали високий рівень самостійності, робота спрямовувалася на виконання завдання без допомоги дорослого. У випадку виникнення у дитини труднощів, дорослий стимулював її діяльність такими словами: «Ти зможеш, трохи подумаєш і в тебе обов'язково вийде».

У другій групі дітей, які мали середній рівень розвитку самостійності, застосовувалися такі ж методи впливу, як і в першій групі. Але використовувалися непрямі підказки типу: «А чи не краще зробити по-іншому?» і подібні, які залишали дитині право проявити своє власне рішення й виконати завдання самостійно.

У третій групі дітей, які мали низький рівень розвитку самостійності, зміни відбувалися в характері непрямих словесних підказок дорослих, у стимулюванні активності дитини під час виникнення в дитини труднощів при виконанні завдання; вихователі частково допомагали виконати поставлені завдання.

Перше заняття «Коржики для котика Мурчика»

Мета: вправляти дітей у вмінні самостійно розрізняти предмети за величиною і групувати їх за розміром та кольором; вдосконалювати здатність без допомоги дорослого називати диких тварин; закріплювати вміння

самостійно відщипувати від великого шматка маленький, скочувати в кульки між долонями та розплющувати на дощечці надаючи форми «коржика». Вчити дітей доводити розпочату справу до кінця.

Хід заняття: Мотивація. Вихователь звертається до дітей: «Малята подивіться скільки гостей до нас завітало! Давайте з ними привітаємось. Діти, Вам не здається що хтось плаче? Дівчинко, як тебе звати, і чому ти плачеш? Не плач Катрусю. Ми з дітками допоможемо знайти твого котика . Тільки ти розкажи нам який він.». Дівчинка показує розірване фото котика, діти аби її заспокоїти складають з частин фото кота. Далі діти здійснюють уявну подорож до лісу у пошуках котика. При зустрічі з лискою виконується дихальна вправа (на підносі заховані доріжки під манкою, діти дмухають на манку і знаходять доріжку «до лісу»). З камінців, які були у лиски молодші дошкільники збудували дорогу. Потім проводиться дидактична гра «Добери колеса до машини» великі-маленький малі та сюжетно-рольова гра «Горобчики та автомобілі». Знайшовши котика експериментатор проводить гру «Дивись рибка велика і мала» (колір рибки відповідає кольору відеречка, і розмір). Для того щоб повернути котика до дому діти ліплять із тіста для ліплення коржі (самостійна робота та надання права вибору у кольорі та формі коржів). Підсумком заняття є розглядання коржів, виготовлених дітьми самостійно, та даруванні їх котику.

Друге заняття «Весняний вернісаж»

Мета: вчити відтворювати пори року в художній праці, вправляти в умінні самостійно вибирати засоби для створення картини з різноманітних матеріалів; виховувати творчість.

Хід заняття: Мотивація. Вихователь звертається до дітей: «Малята, зайчик приніс нам від когось листа. Подивіться, який він красивий: зеленого кольору, прикрашений квітами. Хто це нам написав, ви не здогадуєтесь? Зараз прочитаємо і дізнаємось». Почувши зміст листа, діти вказують що він від пори року Весни. З метою вправлення дітей у плануванні власних дій, пошуку варіантів виконання завдань проводилися ігри «Квіти», «Пташки

прилітають». Дітей було залучено до виконання самостійного завдання, де вони повинні були самостійно обрати засоби для створення весняної картини та зробити картину на тему «Весна». Підсумком заняття стало похвала і заохочення за виконані самостійно роботи.

Третє заняття «А я у гай ходила» з використанням конструктора Lego Duplo

Мета: вчити самостійно конструювати фігури за фото-схемою використовуючи конструктор LegoDuplo; формувати вміння доводити розпочату справу до кінця; виховувати дбайливе ставлення до природи.

Хід заняття: Мотивація. Вихователь звертається до дітей: «Діти, ви чуєте цей шум, що це може бути?!»(здогадки дітей). Далі діти знайомляться з дівчинкою Веснянкою. Враховуючи їх індивідуальні особливості, бажання, тип самостійності з дітьми було проведено дидактичну гру «Чарівні намистинки» та складання з Lego Duplo картини до вірша П. Тичини «А я у гай ходила». Самостійне завдання з використанням Lego Duplo було спрямоване на розвиток у дитини молодшого дошкільного віку внутрішньої спонуки вести себе автономно, ініціативно, оптимістично. Підсумком заняття було обґрунтування вибору виду діяльності обраного дошкільником та заохоченням дітей експериментатором.

Творчі ігри

У ході формувального експерименту використано три творчих гри розвивального характеру, спрямованих на розвиток самостійності.

Вправа «Побудуй фігуру»

Мета – вправляння у плануванні дій та досягненні запланованого результату, закріплення знань про геометричні фігури, складання задач з кількома геометричними фігурами.

Хід гри. Дітям пропонується вибрати елементи конструкції самостійно. У випадку виникнення труднощів передчасно не втручатися, допомагати не підказкою, а навідними поясненнями, частковими вказівками, залишаючи дитині право вибору.

Кожній групі дітей пропонується викласти певний предмет без наочної опори, використовуючи кілька геометричних фігур. Наприклад, викласти кораблик, використовуючи будь-які фігури, але щоб були присутні основні елементи цього транспортного засобу (рятівні круги, паруси, віконця каюти тощо).

Гра «Миша і мишоловка»

Мета: навчити дитину долати доступні вікуперешкоди, підвищити рівень впевненості у собі, розвинути уяву (знайти спосіб, як вибратися з кола).

Хід гри. Всі встають у коло і щільно туляться один до одного – це «мишоловка». Ведучий (його вибирає вихователь) – у колі. Його завдання – усіма можливими способами вибратися з «мишоловки»: відшукати лазівку, вмовити кого-небудь випустити його і т. п.

Гра «Хто я?»

Мета – спонукати дітей до виявлення елементарних форм творчості для досягнення кінцевого результату діяльності, виховувати самостійність.

Хід гри. Експериментатор зображує дітям різні предмети (живі і неживі) і нехай дошкільник їх відгадує, наприклад: літак, кішка, дерево і т.п. Якщо дитина робить успіхи, зображуються по черзі, таким чином діти розвивають свої артистичні здібності.

Самостійно організована гра дітьми молодшого дошкільного віку

Гра «Нам весело»

Мета – навчити активізувати свої творчі здібності, самостійно оцінювати результати один одного, бути об'єктивними.

Хід. Вихователь пропонує дітям влаштувати конкурс. Можна придумати і показати веселу історію, небилицю, показати фокус і т. д. Для оцінки результату вибирається журі. Після кожного виступу вони виставляють свої оцінки. В кінці гри бали підраховують і оголошують переможця. Його нагороджують медаллю «Веселун».

РОБОТА З ПЕДАГОГАМИ ТА БАТЬКАМИ

Методи реалізації третьої педагогічної умови: «Оснащення педагогів і батьків сучасними технологіями виховання самостійності».

Робота з педагогами та батьками була спрямована на вдосконалення їхньої теоретико-методичної підготовки, ознайомлення з сучасними технологіями виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку. Проводився семінар-практикум для вихователів, консультації та виховна година для батьків. Основною метою даних методів було активізувати педагогів та батьків у вихованні самостійності в умовах ЗДО та сім'ї.

Реалізація третьої педагогічної умови передбачала розроблення програми «Виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності» (див. додаток Л). Метою програми було:

- підвищувати рівень знань і усвідомлення педагогами та батьками сутності самостійності та особливостей її прояву у молодшому дошкільному віці;
- спонукати педагогів та батьків до розвитку самостійності молодшого дошкільника як базової якості особистості;
- створити розвивальне предметно-практичне середовище для розвитку самостійності молодшого дошкільника;

Завдання програми:

- оснащення педагогів та батьків сучасними технологіями самостійності;
- зацікавлення батьків проблемою розвитку самостійності дітей в предметно-практичному середовищі ЗДО та сім'ї;
- індивідуально допомагати батькам та педагогам щодо організації процесу самостійності дитини молодшого дошкільного віку, навчити дорослих надавати право на вибір видів діяльності дитині без їх опіки. Робота згідно програми проводилася за двома напрямками: «Консультативно-методична робота з педагогами», «Інформаційно-просвітницька робота з батьками».

Напрямок роботи «Консультативно-методична робота»

Метою напрямку роботи «Консультативно-методична робота з педагогами» було ознайомлення педагогів із можливостями впровадження в освітній процес ЗДО сучасних технологій виховання самостійності. Для розв'язання вказаної вище мети було застосовано методичні заходи на ознайомлення респондентів зі змістом експериментальної роботи.

Експериментальна робота розпочалася з низки лекцій, які були проведені для педагогів: «Вікові можливості дитини молодшого дошкільного віку», «Предметно-практична діяльність молодшого дошкільного віку», «Самостійність як базова якість дитини 3-4 року життя».

У межах експериментальної роботи було проведено семінар-практикум «Розвиток самостійності дітей молодшого віку». Семінар-практикум розпочався із вправ на згуртування учасників, було прочитано притчу «Плата за роботу», в якій розкривалися поняття самостійності людини. Притча мотивувала педагогів на подальшу роботу, акцентувала увагу на тому що самостійна доросла людина може виховати самостійну дитину. У теоретичному блоці заняття узагальнювалось питання дитячої самостійності, розкривалися сучасні технології виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності. Теоретичний матеріал було закріплено грою «Будь уважним», де педагоги характеризували ознаки самостійної дитини. Друга частина заняття була присвячена «Середовищу розвитку самостійності в молодших дошкільників», де було обговорено те середовище, яке сприяє розвитку самостійності молодших дошкільників.

Також було розглянуто педагогічні помилки в роботі дітьми, наголошувалося на необхідності уникати осуду дій та вчинків дошкільника, надмірної опіки, зверхності в оцінці результатів дитячої праці. Семінар-практикум завершився ознайомленням педагогів з новітніми технологіями та практичним завданням для педагогів. Суть практичного завдання полягала в тому що вихователям необхідно було розробити пам'ятку «Я самостійний

(а)», цим самим узагальнивши інформацію отриману під час методичного заходу.

Напрямок роботи «Інформаційно-просвітницька робота з батьками»

Напрямок роботи інформаційно-просвітницької роботи з батьками передбачав підготовку стенду, в якому містилася інформація про самостійність дитини молодшого дошкільного віку. Такий наочний матеріал був корисним тим, що сприяв самоосвіті дорослих та підвищенню компетентності у вихованні самостійності дитини та мотивуючи батьків на активну участь у процесі виховання.

Було проведено виховні заходи, спрямовані на поінформованість батьків щодо важливості виховання самостійності у молодшого дошкільника. З батьками було проведено виховну годину «Виховання самостійності». Під час виховної години дорослих було ознайомлено із сучасними технологіями виховання самостійності. Обговорювалися методи та форми виховання самостійності. Для закріплення набутої інформації батькам пропонувалося послухати «Притчу про жінку, яка дуже переживала за свою дитину» та обговорити її. В притча ілюструвала тему виховної години, вказуючи на зловживання багатьма батьками надмірною опікою.

Просвітницька робота завершилася написанням батьками твору «Що я роблю для того, щоб моя дитина була самостійною». Твір батьки писали вдома. При написанні твору дорослими було проаналізовано характер стосунків з дітьми, особливості виховання в них самостійності. Деякі батьки зазначали, що вони вперше замислилися над тим, що саме роблять для того, щоб їхня дитина була самостійною.

Отож, запропоновані методи роботи з дітьми молодшого дошкільного віку, педагогами та батьками дозволив нам активізувати свідомість і поведінку дорослих, відповідальних за виховання самостійності як базової якості особистості. Результати, отримані за підсумками формувального експерименту, уможливили оцінку ефективності впроваджених у педагогічну

практику умов оптимізації виховного процесу та методів виховання самостійності в ЗДО та сім'ї.

3.3. Визначення ефективності впровадження педагогічних умов та методів виховання самостійності дітей дошкільного віку

Мета контрольного експерименту полягала у визначенні ефективності впровадження педагогічних умов та методів виховання самостійності дітей дошкільного віку. Для отримання інформації щодо динаміки змін, що відбулися на контрольному етапі у порівнянні з констатувальним, нами було проаналізовано та співставлено характеристики вихованості самостійності молодших дошкільників.

У контрольному експерименті взяло участь 20 дітей третього та четвертого років життя, 20 батьків, 8 вихователів. Експериментальна робота виконувалася на базі ЗДО №633 м. Київ.

Програма контрольного етапу експерименту передбачала використання методів діагностики, тотожних констатувальному: спостереження за поведінкою дорослих та дітей; опитування дорослих (педагогів та батьків) щодо ставлення до самостійності молодших дошкільників. Запитання, подані в бесіді та анкеті, залишилися незмінними. Інтерпретація результатів формування експерименту здійснювалися як за компонентами виховання самостійності, так і за узагальненою характеристикою.

АНАЛІЗ ДАНИХ ПО МЕТОДАХ РОБОТИ З ДІТЬМИ

Когнітивний компонент

Контрольний етап експерименту передбачав формування вміння дошкільників діяти самостійно без допомоги дорослого. Дітям було запропоновано зменшення часу на виконання правильно завдання «Збудуй високу башточку» та «Склади грибочок».

Під час виконання завдання «Збудуй високу башточку» 48,4% дітей високого рівня самостійно без допомоги дорослого будували башту ставлячи

кольорові цеглинки відповідно до кольору. 39,4% дошкільників середнього рівня працювали активно, але все ж таки робили помилки у послідовності кольорів. Діти молодшого дошкільного віку низького рівня (10,2%) у виконанні завдання не проявляли активність та з поставленим завданням не справлялись.

Спостереження за характером діяльності дітей при виконанні завдання «Склади грибочок», показало що діти (50,2%) високого рівня виконували завдання придумуючи кілька варіантів конструкції. 41% молодших дошкільників середнього рівня склали з плоских форм лише частину гриба, тоді як 9,4% дошкільнят низького рівня не зрозуміли поставленої інструкції, відмовлялися виконувати завдання.

Розподіл досліджуваних за рівнями сформованості самостійності когнітивного компоненту на етапі констатації та контрольному показано у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Кількісний розподіл досліджуваних за рівнями вихованості самостійності когнітивного компоненту на констатувальному та контрольному етапах

Зміст експериментального завдання	Кількість досліджуваних (у %)					
	Високий		Середній		Низький	
	Констатувальний етап	Контрольний етап	Констатувальний етап	Контрольний етап	Констатувальний етап	Контрольний етап
1. «Збудуй високу башточку»	35	48,4	45	39,4	20	10,2
2. «Склади	40	50,2	50	41	10	8,6

грибочок»						
Об'єктивне оцінювання результату	37,5	49,3	47,5	40,2	15	9,4

Аналіз даних таблиці 3.2, показує динаміку змін у рівнях вихованості на констатувальному та контрольному етапі. Зафіксовано, що високого рівня виховання самостійності на контрольному етапі 49,3% дітей, тоді як на початку було 37,5%. Кількість досліджуваних середнього рівня зменшилася з 47,5% до 40,2% молодших дошкільників. Низького рівня виховання самостійності 9,4% дошкільнят тоді як на етапі констатації було 15% дітей.

Зміна показників когнитивного компоненту самостійності пов'язана з набуттям здатності дітей молодшого дошкільного віку в процесі спеціально організованих занять діяти самостійно, незалежно, досягати кінцевого результату в предметно-практичній діяльності.

Емоційно-ціннісний компонент

Аналіз результатів контрольної діагностики кількісного розподілу дітей молодшого дошкільного віку за емоційно-ціннісним компонентом, зафіксував позитивні зміни за усіма показниками. Це свідчить про виховання у дошкільників ціннісного ставлення до самостійності.

У процесі аналізу експериментального завдання «Вивчення прояву почуття гордості за власні досягнення» було акцентовано увагу на визначенні особливостей прояву самостійності, виконання завдання без зразка, знаходячи власні варіанти вирішення завдання. 49,7% високого рівня молодших дошкільників проявляли інтерес під час виконання завдання, шляхом спроб і помилок шукали способи розв'язання проблеми. Діти середнього рівня виховання самостійності (48,6%) використовувати раціонально надану дорослим допомогу, а 6,4% молодших дошкільників низького рівня очікували прями підказки з боку дорослого та способи показу дій щодо виконання поставленого завдання.

Під час виконання завдання «Збери намисто по темі» 51,5% дітей високого рівня правильно виконували завдання, доводили розпочату справу

до кінця. 43% дошкільників середнього рівня звертатися за допомогою до дорослих лише у разі об'єктивної необхідності, при виконанні завдання допускали помилку. Діти ж низького рівня (8%) у момент зіткнення з труднощами драгувалися через те що не можуть виконати завдання.

Кількісний розподіл досліджуваних за рівнями сформованості самостійності за емоційно-ціннісним компонентом на констатувальному та контрольному етапах подано у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Кількісний розподіл досліджуваних за рівнями вихованості самостійності емоційно-ціннісного компоненту на констатувальному та контрольному етапах

Зміст експериментального завдання	Кількість досліджуваних (у %)					
	Високий		Середній		Низький	
	Констатувальний етап	Контрольний етап	Констатувальний етап	Контрольний етап	Констатувальний етап	Контрольний етап
1. «Вивчення прояву почуття гордості за власні досягнення»	35	49,7	55	48,6	10	6,4
2. «Збери намисто по темі»	40	51,5	45	43	15	8
Об'єктивне оцінювання результату	37,5	50,6	50	45,8	12,5	7,2

Якісний аналіз кількісних даних таблиці 3.3 засвідчує позитивні зміни у рівнях вихованості емоційно-ціннісного компонента самостійності у дітей молодшого дошкільного віку на констатувальному та контрольному етапах. Виявлено, що на низькому рівні сформованості самостійності на кінець експерименту залишилися лише 7,2 % дошкільників з 12,5 % (на початку експерименту). Більш показовими виявилися зміни респондентів середнього рівня сформованості емоційно-ціннісного компонента самостійності, кількість цих дошкільників зменшилась з 50 % до 45,8 %. Позитивні зміни відбулися в межах високого рівня в дітей молодшого дошкільного віку на констатувальному етапі їх налічувалося 37,5 %, на контрольному – 50,6 %.

Отже, якщо на етапі констатувального експерименту у половини дітей (50%) було зафіксовано середні показники вказаної здатності, то упровадження педагогічних умов та методів виховання самостійності сприяло значному зростанню кількості дошкільників з високими показниками емоційно-ціннісного компоненту.

Поведінковий компонент

Фіксація прояву самостійності дітей молодшого дошкільного віку після проведеного формувального експерименту передбачала використання методу спостереження. Спостереження за поведінкою дітей під час навчальної, трудової та художньої діяльності, дали можливість підтвердити те, що дошкільники залежать від розвитку свідомості, вміння самостійно діяти, долати труднощі, не спираючись на допомогу дорослого, доводити розпочату справу до кінця, контролювати власну діяльність, досягати кінцевого результату та об'єктивно оцінювати результати власних вольових зусиль. Так, відбулося значне зменшення кількості дітей, яких було віднесено до низького рівня самостійності в навчальній діяльності (8%), трудовій (10%), художній (4%) діяльності. Відсутність прогресії низького рівня самостійності пояснюється з нечастим відвідуванням дошкільного закладу дітьми через певні обставини.

Вивчення виявів самостійності в різних видах діяльності у дітей, що були віднесені до середнього рівня, засвідчило позитивну динаміку: навчальна діяльність (37%), трудова діяльність (40%), художня діяльність (46%). Прикінцевий етап експерименту засвідчив збільшення їхнього рівня активності під час занять, прояву незалежності у визначенні задуму завдань, наполегливості в його реалізації, чого не було виявлено на констатувальному етапі.

Збільшення кількості дітей, що були віднесені до високого рівня, вплинуло на самостійність, ініціативність дітей, яка полягала у досягненні кінцевого результату.

Моделювання експериментальної ситуації «Зроби по-своєму» показало, що 57,6% дітей намагалися завдання виконати без сторонньої допомоги, їм це вдавалося. 33% дітей молодшого дошкільного віку спиралися на попередній досвід, використовуючи творчість та створювали нові конструкції. Лише 3% дошкільнят змоделювати конструкцію вдавалося складно, потребували допомоги дорослого, їм доводилося кілька разів моделювати щоб вийшла конструкція. Кількісні показники за поведінковим компонентом відображено у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Кількісний розподіл досліджуваних за рівнями вихованості самостійності поведінкового компонента на констатувальному та контрольному етапах

Зміст експериментального завдання	Кількість досліджуваних (у %)					
	Високий		Середній		Низький	
	Констатувальний етап	Контрольний етап	Констатувальний етап	Контрольний етап	Констатувальний етап	Контрольний етап

1. Спостереження:						
• Навчальна діяльність	40	53,9	45	37	15	8
• Трудова діяльність	30	49,8	50	40	20	10
• Художня діяльність	35	48,7	55	46	10	4

Продовження таблиці 3.4.

2. Моделювання експериментальної ситуації	50	57,6	40	33	10	3
Об'єктивне оцінювання результату	38,8	52,5	47,5	39	13,7	6,3

Експериментальні дані, представлені у таблиці 3.4, засвідчують тенденцію до зменшення кількості дітей з низьким рівнем вихованості поведінкового компонента (з 13,7% до 6,3%); зменшення кількості дошкільників з середнім рівнем самостійності (з 47,5% до 39%) та збільшенням високого рівня самостійності (з 38,8% до 52,5%).

На початковому етапі експерименту в дітей було зафіксовано тотожні показники поведінкового компонента самостійності – переважно на високому та середньому рівнях. Натомість, запровадження на формувальному етапі експерименту педагогічних умов та методів виховання сприяло значному збільшенню кількості дітей, здатних самостійно організувати і видозмінити свою діяльність, проявити ініціативність, впевненість в собі й готовності діяти цілеспрямовано.

Інтерпретація когнітивного, емоційно-ціннісного, поведінкового компонентів самостійності дітей молодшого дошкільного віку схарактеризовано у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Кількісний розподіл дошкільників за рівнями вихованості самостійності на констатувальному та контрольному етапах

Рівень виховання самостійності	Кількісний склад, у %		
	Констатувальний етап	Контрольний етап	Динаміка
Високий	38	50,8	+12,8
Середній	48,3	41,6	-6,7
Низький	13,7	7,6	-6,1

Представлені результати засвідчують, що відбулися суттєві зміни у кількісному складі представників високого рівня вихованості самостійності: кількість цих дітей зросла на 12,8 % (з 38% до 50,8%). Зменшилася кількість дітей молодшого дошкільного віку, віднесених до середнього рівня на 6,7% (з 48,3% до 41,6%). Зменшення кількості дітей відбулося і на низькому рівні на 6,1% (з 13,7% до 7,6%).

Отож, впроваджені у практику педагогічні умови та методи виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку виявилися ефективними. Молодші дошкільники в ході спеціально організованих занять набули здатність діяти самостійно та незалежно доводити розпочату справу до кінця; долати доступні віку труднощі; лише в разі об'єктивної необхідності звертатися за допомогою дорослого; стали впевненішими.

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ СТАВЛЕННЯ ДО САМОСТІЙНОСТІ ДОРΟΣЛИХ УЧАСНИКІВ ЕКСПЕРЕМЕНТУ

Проведення контрольного експерименту передбачало анкетування педагогів та батьків, аналіз отриманих даних. Кількісний аналіз відповідей вихователів подано у таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Кількісний аналіз відповідей вихователів за результатами анкетування на констатувальному та контрольному етапах

Параметри оцінювання самостійності вихователями	Варіанти відповідей	Кількість вихователів (%)	
		Констатувальний етап	Контрольний етап
	Здатність розв'язувати власні проблеми без	42	52

Розуміння поняття «самостійність»	сторонньої допомоги		
	Здатність і вміння виконувати поставлене завдання	35	14
	Якість, що сприяє загальному розвитку особистості	14	18

Продовження таблиці 3.6

Розуміння поняття «самостійність»	Уміння ініціативно, критично, цілеспрямовано та відповідально ставитись до діяльності	9	16
Прояви самостійності в дошкільному віці	Навички самообслуговування та вміння зайняти себе	40	36
	Прояви незалежності	38	40
	Вияви ініціативності та відповідальності, здатності розв'язувати поставлену задачу	22	24
Значення самостійності в особистісному розвитку	Загальний розвиток особистості	16	18
	Розвиток волевих якостей	35	44
	Розвиток пізнавальних якостей	12	10
	Розвиток моральних якостей	24	20
	Фізичний розвиток	12	8
Методи та прийоми роботи, що сприяють вихованню самостійності дітей	Гра та праця	41	45
	Читання, розповідання, бесіди	28	17
	Приклад, створення проблемних ситуацій	20	23
	Підтримка й заохочення	11	15

Види діяльності дошкільників, що сприяють вихованню самостійності	Ігрова	54	29
	Пізнавальна	26	25
	Предметно-практична	20	46
Види ігор, що сприяють розвитку самостійності дітей	Дидактичні	70	80
	Рухливі	30	20

Продовження таблиці 3.6

Необхідна допомога дорослого дитині з метою виховання в неї самостійності	Стимулювання активності	24	26
	Віра в можливості дитини, підтримка виявів самостійності	22	25
	Створення умов для самостійної діяльності, надання свободи вибору в ній	16	18
	Надання певних знань, приклад, роз'яснення	14	9
	Управління в практичних діях, надання посильних доручень	18	20
	Активна допомога дорослого	6	2
	Умови виховання самостійності в дітей	Ігрові зони	34
Розвивальне середовище		30	35
Атмосфера довіри, підтримки		20	23
Цікаві форми роботи		7	3
Компетентність вихователів		9	10

Відповідно до даних анкетування вихователів можна простежити підвищення компетентності вихователів у вказаній проблемі, відмічається наявність у них більш глибоких знань з розуміння поняття «самостійність», як здатності розв'язувати власні проблеми без сторонньої допомоги (52%),

якості, що сприяє загальному розвитку особистості (18%), уміння ініціативно, критично, цілеспрямовано та відповідально ставитись до діяльності (16%). До виявів самостійності у дошкільному віці 40% вихователів відносять таку якість як незалежність, а 24% респондентів вважають ініціативність, відповідальність, здатність розв'язувати поставлену задачу. Щодо значення самостійності в особистісному розвитку 44% опитаних відносять розвиток вольових якостей. Гра та праця (45%), створення проблемних ситуацій (23%), підтримка й заохочення (15%) – методи та прийоми зазначені вихователями як ефективні у вихованні самостійності. Щодо допомоги дорослого у вихованні самостійності дошкільників, то 26% педагогів зазначили що це стимулювання активності, 25% підтримка виявів самостійності, 18% створення умов для самостійної діяльності, 20% управління в практичних діях. Предметно-практичну діяльність 46% опитаних зазначили як ефективну діяльність у вихованні самостійності. До умов виховання самостійності 35% вихователів віднесли розвивальне середовище, 23% атмосферу підтримки та довіри, 10% компетентність вихователів.

Отож, проведені формувальні впливи, адресовані педагогам, засвідчили, щек у них розширилися знання про самостійність дитини зазначеного віку, методи та технології її виховання. Це стало результатом їх активної участі у запропонованих заходах. Педагоги набули вміння надавати дитині можливість діяти незалежно та ініціативно, підтримувати й заохочувати її самостійні дії.

Паралельно з вихователями проводилося анкетування батьків. В опитуванні задіяна та ж кількість батьків, що й під час констатувального етапу експериментального дослідження. Дані проведеного анкетування наведені у таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

Кількісний аналіз відповідей батьків за результатами анкетування на констатувальному та контрольному експерименті

Параметри оцінювання самостійності батьками	Варіанти відповідей	Кількість батьків (у %)	
		Констатувальний етап	Контрольний етап
Вияви самостійності дитини дошкільного самостійності	Володіє навичками самообслуговування та виконує нескладні доручення	47	41
	Відповідальна, ініціативна, здатна приймати власне рішення	32	43

Продовження таблиці 3.7

Вияви самостійності дитини дошкільного самостійності	Не потребує постійного контролю та керівництва з боку дорослого	10	10
	Не може бути самостійною в цьому віці	11	6
Значення самостійності в особистісному розвитку	Становлення та розвиток особистості	26	18
	Оволодіння навичками самообслуговування	45	50
	Розвиток цілеспрямованості, упевненості	29	32
Причини несамоствійності дитини	Надмірна опіка з боку дорослих	55	60
	Особливості характеру дитини	27	15
	Відсутність роз'яснення, прикладу та контролю з боку дорослих	11	15

	Вікові можливості дитини	7	10
Наявність в родині у дитини певних обов'язків, самостійно виконуваних доручень	Володіння навичками самообслуговування, виконання нескладних доручень	76	79
	Самостійна ігрова, предметно-практична діяльність	12	16
	Відсутність обов'язків та доручень	12	5

Продовження таблиці 3.7

Дієві методи виховання самостійності	Доручення	44	46
	Показ та роз'яснення	43	45
	Відсутність обмежень, свобода дій	7	5
	Гра	6	4

Відповідно до таблиці 3.7, за даними обробки анкет встановлено, що змінилось ставлення батьків до проявів самостійної поведінки їхніх дітей, збільшено кількість відповідей, які характеризують риси самостійності дитини. З відповідей також видно, що змінилися у родині певні обов'язки: «Володіння навичками самообслуговування, виконання нескладних доручень» (76% і 79% відповідно). Відбулися зміни і у відповідях, які характеризують дієві методи виховання самостійності: доручення (44% і відповідно 46%), пояснення та показ (з 43% до 45%).

Таким чином, ефективною виявилася інформаційно-просвітницька робота з батьками, спрямована на зміну ставлення до прояву дітьми самостійності, а також на стимулювання їхньої активності у проявах самостійності. Зафіксовано, що дорослі стали проявляти повагу до дитячих прагнень, побажань, тим самим проявляючи повсякденну підтримку у проявах самостійності.

Порівняння результатів констатувального та контрольного етапів експерименту показало, що показники вихованості самостійності молодших дошкільників зросли. Тому проведену експериментальну роботу можна вважати ефективною.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка педагогічних умов та методів виховання самостійності засвідчили ефективність упровадження формувальних впливів на дітей молодшого дошкільного віку у предметно-практичній діяльності.

Педагогічними умовами виховання самостійності у молодших дошкільників визначено: розширення уявлень дошкільників про самостійність та її роль в житті; надання дітям права на вибір видів діяльності, складності завдань, місця і часу їх виконання; оснащення педагогів і батьків сучасними технологіями виховання самостійності.

Методика формувального експерименту передбачала поетапне та послідовне упровадження зазначених вище педагогічних умов та реалізовувалася за трьома напрямками: робота з досліджуваними молодшого дошкільного віку; консультативно-методична робота з педагогами; інформаційно-просвітницька робота з батьками.

Зафіксовано позитивні зміни у загальній поведінці дітей. Молодші дошкільники стали більш наполегливими, впевненими, здатними доводити розпочату справу до кінця без допомоги дорослого. Встановлено, що зазначені риси до формувального етапу мали випадковий і здебільшого ситупаційний характер.

Порівняльний аналіз даних констатувального та контрольного експериментів дослідження довели позитивну динаміку змін у рівнях виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку. Таким чином, експериментальна перевірка підтвердила ефективність упровадження педагогічних умов та методів виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності.

ВИСНОВКИ

Отримані результати засвідчили вирішення поставлених завдань магістерського дослідження й дали підстави для таких висновків:

1. Теоретичний аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури дозволив з'ясувати стан досліджуваної проблеми, визначити поняттєвий апарат дослідження; уточнити сутність поняття «самостійність дитини молодшого дошкільного віку», спрямовану на повноцінну реалізацію себе як індивідуальності. До структури самостійності входять такі складові як: ініціативність, незалежність, самооцінка, відповідальність за власну діяльність.

Самостійність дитини дошкільного віку має тісний зв'язок з волею, тому що виконання завдання вимагає від дитини цілеспрямованості, уміння проявляти наполегливість. Самостійна дитина завжди має достатньо розвинену волю, впевнена в досягненні мети та рішуча у своєму виборі. Залежна дитина – безвільна, навіть якщо й володіє знаннями, бо не вміє їх самостійно реалізовувати. Самостійна дитина сама доводить розпочату справу до кінця без допомоги дорослого, спираючись на засвоєні знання та норми поведінки.

Узагальнений аналіз поглядів педагогів та психологів щодо виховання самостійності як базової якості особистості свідчить про багатогранність та складність цього поняття. Самостійність проявляється і розвивається в різних видах дитячої діяльності. Для кожного вікового етапу характерне існування певного виду діяльності, у якому успішно виховується самостійність. У молодшому дошкільному віці – це предметно-практична діяльність.

2. На констатувальному етапі експерименту розроблено методіку дослідження рівнів виховання самостійності у дітей молодшого дошкільного віку. Використано метод поступового наближення труднощів; метод

моделювання експериментальної ситуації; метод спостереження; анкетування педагогів та батьків. До критеріїв самостійності дошкільнят віднесено: незалежність (уміння діяти власними силами); ініціативність (здатність ініціювати певні дії); оптимістичне ставлення до труднощів (уміння виконувати предметно-практичне завдання власноруч).

Компонентами самостійності молодших дошкільнят виступили: *когнітивний* (має уявлення про самостійність як важливу рису характеру; називає словами, що може робити сам(а); використовує вислів : «Я сам!»; знає, що самостійним бути цікаво ;розуміє, що за це схвалюють батьки і вихователі; усвідомлює, як себе поводити у знайомій та незнайомій ситуації.); *емоційно-ціннісний* (позитивно ставиться до своїх самостійних дій; радіє власним успіхам у предметно-практичній діяльності; позитивно реагує на схвалення самостійних дій дорослими; намагається отримати позитивну оцінку значущих людей; усвідомлює важливість самостійності в житті: виявляє зачатки самоповаги у ситуаціях високих досягнень) та *поведінковий* (самостійно займається певною діяльністю упродовж короткого часу; звертається до дорослого за підтримкою у разі об'єктивної необхідності, певний час спроможний обходитися власними силами; під час зіткнення з труднощами поводить адекватно: докладає власних вольових зусиль та просить допомоги; доводить розпочате до кінця; активно наслідує позитивні вчинки та дії; намагається відстояти свої права, захищає власну думку; дотримується норм поведінки).

Інтерпретація результатів констатувального етапу дослідження дозволила виділити три рівні виховання самостійності молодших дошкільників у предметно-практичній діяльності: високий (38%), середній (48,3%), низький рівень (13,7%).

3. Встановлено вплив сімейного та суспільного виховання на розвиток самостійності дітей молодого дошкільного віку. Від так 76% батьків вважають що їх діти володіють навичками самообслуговування та виконують нескладні доручення, хоча у 12% сімей відсутні доручення та обов'язки щодо

дитини, у решти 12% молодші дошкільники самостійні у іграх та предметно-практичній діяльності. На думку, 45% батьків оволодіння навичками самообслуговування відіграють важливе значення у особистісному розвитку дитини. Причинами несамостійності є надмірна опіка з боку дорослого, особливості характеру дитини, відсутність пояснення або контролю дорослого.

Встановлено, що педагоги вважають самостійною дитину, яка здатна задовольняти елементарні потреби без сторонньої допомоги (42%), вміє виконувати поставлені завдання (35%), критично ставиться до власної діяльності (9%). До виявів самостійності у дошкільному віці педагоги відносять: навички самообслуговування (40%), незалежність (38%), ініціативність та відповідальність (22%).

З'ясувалося, що існують відмінності у вихованні самостійності батьками та педагогами. Вони стосуються, зокрема, надмірної опіки навіть тоді, коли вона цього не потребує. Педагоги більше за батьків керуються знаннями особливостей розвитку дитини у вказаний віковий період, надаючи їй можливість діяти незалежно, самостійно. Отож, у присутності батьків зменшуються прояви самостійності дитини молодшого дошкільного віку, а в закладі дошкільної освіти, навпаки, збільшуються. Цим самим підтверджується вплив батьків та педагогів на характер проявів самостійності дитини молодшого дошкільного віку.

4. Ефективність виховання самостійності дошкільників в предметно-практичній діяльності визначено такими педагогічними умовами: розширення уявлень дошкільників про самостійність та її роль в житті; наданням дітям права на вибір видів діяльності, складності завдань, місця і часу їх виконання; оснащення педагогів і батьків сучасними технологіями виховання самостійності.

До кожної з визначених педагогічних умов у формувальному експерименті було підібрано методи виховання самостійності: у роботі з дітьми – розширення їхніх знань та уявлень про самостійність, її роль у

житті людини; надання дітям права на вибір видів предметно-практичної діяльності, складності завдань, місця та часу їх виконання). Експериментальна робота здійснювалася поетапно в залежності від її форми (заняття, самостійна ігрова діяльність)

Робота з педагогами (збагачення рівня знань щодо технологій виховання самостійності) реалізовувалась у формі консультацій, семінарів-практикумів, спрямованих на інформування щодо сучасних технологій виховання самостійності у предметно-практичній діяльності. Робота з батьками (інформування про сутність, значення самостійності дитини та особливості її прояву; формування навичок позитивного ставлення до проявів самостійності дитини, уміння надавати право на вибір діяльності здійснювалася в різноманітних формах педагогічної професійної освіти, які диференціювалися в залежності від специфіки взаємин дорослих і дитини.

5. Здійснено експериментальну перевірку ефективності впровадження педагогічних умов та методів виховання самостійності шляхом упровадження методики формування самостійності дітей молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності. Поетапна реалізація зазначеної методики (робота з досліджуваними молодшого дошкільного віку; консультативно-методична робота з педагогами; інформаційно-просвітницька робота з батьками) здійснювалася шляхом застосування спеціально розроблених форм та методів, що сприяло підвищенню рівня виховання самостійності молодших дошкільників. Це засвідчують дані контрольного експерименту щодо розподілу дітей за рівнями вихованості самостійності: високий рівень – 50,8% (динаміка +12,8%); середній рівень – 41,6% (динаміка – 6,7%); низький рівень – 7,6% (динаміка -6,1%).

Результати контрольного етапу продемонстрували, що у педагогів і батьків поглибилися та систематизувалися знання щодо свідомого й відповідального ставлення до виховання самостійності молодших дошкільників в предметно-практичній діяльності, розширилися уявлення про

досліджуване явище, сформувалося ціннісне ставлення до предметно-практичної діяльності як провідної.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальші наукові пошуки можуть спрямовуватися на порівняння проявів самостійності дітей молодшого дошкільного віку, які відвідують дошкільні заклади та виховуються в різних типах сімей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г. О раннем детстве (2-4 года). Возрастная психология: Уч.пос.для студ.вузов. 4-е изд. М.: Академический проект, 2003. С. 457-472.
2. Акулова Е. Формируем у детей самостоятельность и ответственность. *Дошкольное воспитание*. 2009. № 9. С. 52-58.
3. Аматыєва О., Савченко М. Формування базових якостей особистості як складова розвитку життєвої компетентності дошкільника. *Матеріали наукової конференції СДПУ / Укладач В. К. Сарієнко*. Слов'янськ, 2008. С. 3-6.
4. Ананьев Б. Психология педагогической оценки. Избр. психол. труды: в 2 т. Москва: Педагогика, 1980. Т. 2. 1980. С. 128-267.
5. Андрейчик О. Організація співпраці дошкільного навчального закладу і сім'ї з формування самостійності дітей у трудовій діяльності. *Вісник Інституту розвитку дитини (додаток) : методичні та практичні матеріали*. Вип. 2. Київ, 2011. С. 15-22.
6. Базовий компонент дошкільної освіти України. Наук. кер.: А. М. Богущ. Київ: Видавництво, 2012. 26 с.
7. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор, член-кореспондента НАПН України – Піроженко Т.; Авт. кол-в: Байєр О., Безсонова О., Брежнєва О., Гавриш Н., Загородня Л., Косенчук О., Корнєєва О., Лисенко Г., Левінець Н., Машовець М., Мордоус І., Нерянова С., Піроженко Т., Половіна О., Рейпольська О., Шевчук А. URL:
https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
8. Барышникова Е. Предметно-развивающая среда в дошкольной образовательной организации: учеб. пособ. Челябинск: Изд-во Юж.-Урал. гос. гу-ман.-пед. ун-та, 2017. 183 с.

9. Быховец Г. Воспитание самостоятельности и активности у детей 5-7 лет в условиях учреждения школа-детский сад : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01. «Общая педагогика, история педагогики и образования». Москва, 1993. , с. 5
10. Борисова О. Самостоятельность как база формирования социальных компетенций дошкольника. *Детский сад от А до Я*. 2008. №1. С. 124-132.
11. Борисова З., Беленька Г., Машовець М. Виховання дошкільників в праці. 2-ге вид., стер. К., 2002. 112 с.
12. Буре Р. Современные проблемы социального становления личности дошкольника: монография. Москва, 2009. С. 68.
13. Бутова А. Боротьба дитини за самостійність: як уникнути конфліктів. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2009. № 12 (13). С. 65-66.
14. Бутова А. Організація ігрової діяльності дітей: роль вихователя-методиста. *Дошкільне виховання*. 2011. № 8. С. 17-19.
15. Бурак В. Активность и самостоятельность учащихся в познавательной деятельности. *Педагогика*. 2007. № 8. С. 71-78.
16. Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ: метод. посіб. Г. Беленька, Н. Гавриш, С. Васильєва, В. Маршицька, С. Нечай, Г. Орлова, О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр; заг. ред. Н. Гавриш. Харків: Мадрид, 2015. 220 с.
17. Выготский Л. Психология развития ребенка. Москва: Смысл; Эксмо, 2004., с. 413
18. Выготский Л. Проблема воли и ее развитие в детском возрасте. *Психология*. Р. III. Психология развития. Лекции по психологии. Лекция шестая. М. : Эксмо Пресс, 2000. С. 819-827.
19. Галузинський В. Розвиток дитячого колективу. К.: Радянська школа, 1966. 152 с.
20. Гонтаровська Н. Освітнє середовище як фактор розвитку особистості дитини: монографія. Київ: вид-во РВА «Дніпро-VAL», 2010. 622 с.

21. Григоренко Г. Іграшка як засіб виховання дітей дошкільного віку. *Основні орієнтири розвитку системи освіти Запорізької області у 2013-2014 навчальному році: методичні рекомендації*. У 3-х ч. / упоряд. Л.В. Батліна. Частина III. Запоріжжя : Акцент Інвест-трейд, 2013. С. 126-135.
22. Гуріна З. Допоможемо малюкові зростати самостійним. *Дошкільне виховання*. 2006. № 11. С. 7-9.
23. Гуріна З. Розвиток самостійності як базової характеристики підростаючої особистості дитини. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 9. С. 65-74.
24. Гуськова Т. Можна ли виховати ребёнка самостійним? *Дошкольное воспитание*. 1988. № 8. С. 65-69.
25. Данилов М. Воспитание у школьников самостоятельности и творческой активности в процессе обучения. М., 1981. 96 с.
26. Денисюк О. Роль сім'ї у розвитку самостійності дітей раннього віку. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди: Науково-теоретичний збірник*. Переяслав-Хмельницький, 2008. Вип. 14. С. 63-66.
27. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проєкту В. Огнев'юк; авт. кол.: Г. Беленька, О. Богініч, Н. Богданець-Білокаленко [та ін.]; наук. ред.: Г. Беленька, М. Машовець; Мін. осв. і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016, с. 64.
28. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку [Богуш А. М., Варяниця Л. О., Гавриш Н. В. та ін.]; наук. ред. А. М. Богуш; за заг. ред. Н. В. Гавриш. Луганськ: Альма-матер, 2006. 368 с
29. Долинна О., Низковська О. Про організовану і самостійну діяльність дітей у дошкільному навчальному закладі. *Дошкільне виховання*. 2010. № 10. С. 7-15.
30. Долинна О., Низковська О. Праця як засіб формування предметно-практичної компетенції дітей. Рекомендації з трудового виховання до

освітньої лінії «Дитина у світі культури». *Дошкільне виховання*. 2012. №9. С. 22-27.

31. Дудник Н. Виховання самостійності у дітей дошкільного віку. *Гірська школа Українських Карпат*. 2018. № 19. С. 119.

32. Закон України «Про освіту» від 17.09.2020, № 910-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 51. С. 491.

33. Закон України «Про дошкільну освіту» від 05.11.2020, № 474-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 30. С. 207.

34. Іванова В., Запорожану М. Формування ініціативності як важливої якості особистості дитини. *Наука в інформаційному просторі: матеріали XI Міжн. наук.-практ. конф., 23-24 груд. 2015 р.: у 2 т. Т. 2: Актуальні питання сьогодення*. Дніпропетровськ: Біла К. О., 2015. 106 с. С. 54-58.

35. Камерін М. Ділова побудова розвиваючого середовища. *Дитячий садок. Управління*. 2003. № 2. С. 5.

36. Кононко О. «Я сам!»: Монографія. К.: Рад. школа. 1983. 96с.

37. Кононко О. Самостійність як чинник становлення моральної позиції у дошкільному дитинстві: *Педагогіка і психологія*. 1998. №4. С. 12-24.

38. Кононко О. Соціально емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): Навч. посіб. для вищих навч. закладів. К.: Освіта, 1998. 255 с.

39. Кононко О. Запорука особистісного зростання дошкільника. *Дошкільне виховання*. № 10. 1999. С. 3

40. Кононко О. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід). К.: Стилос. 2000. 336 с.

41. Кононко О. Ціннісне самоставлення як складова життєвої компетентності дошкільника: Педагогічна і психологічна науки в Україні.- Т.І.- Теорія та історія педагогіки. Л.: Наукова думка. 2007.

42. Кононко О. Картина світу сучасного дошкільника. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2014. № 1. С. 10-18.

43. Кон И. Психология ранней юности. Москва: Просвещение, 1989., с. 115.
44. Косенко Ю. Взаємодія вихователів і батьків у забезпеченні соціально-особистісного розвитку дитини дошкільного віку. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2013. Вип. 46. С. 199-204.
45. Крутій К. Освітній простір дошкільного навчального закладу. Запоріжжя, 2009. 317 с.
46. Крутій К. Проблеми формування самостійності дітей третього року життя. *Дошкільна освіта*. 2012. № 4 (38). С. 30-31.
47. Кузьменко В. Самостійність як складова індивідуального розвитку особистості. *Актуальні проблеми психології: Зб.наук.статей*. Т.4.: Актуальні проблеми генези особистості в контексті навчання і виховання. К.: Нора-прінт, 2001. С.88-91.
48. Кузьменко В. Розвиток індивідуальності дитини 3-7 років: Монографія. К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2005. 354 с.
49. Кульбачка Т. Умови для розвитку самостійності дитини. *Психологічна допомога сім'ї / Упоряд. Т.Гончаренко*. К.: Вид.дім «Шкіл.світ»: Вид. Л.Галіцина, 2005. С.126-127.
50. Ладивір С. Не готові знання, а вміння їх здобувати. Від розвитку – до саморозвитку. *Дошкільне виховання*. 2007. № 8. С. 3-6.
51. Леонтьева О. Я сам. *Дошкольное воспитание*, 2000, №3. С.130-133.
52. Літвін Л. Вольова поведінка дитини–дошкільника: індивідуальний аспект розвитку. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. ст. / за заг. ред. С. Д. Максименка*. К.: Нора-прінт, 2001. Том IV. Актуальні проблеми генези особистості в контексті навчання і виховання. С. 112-117.
53. Літвін Л. Розвиваємо волю дитини. *Дошкільне виховання*. 2000. №8. С. 22–23.
54. Лісовець О. Генезис проблеми самостійності дітей дошкільного віку. *Інноваційні наукові дослідження: теорія, методологія, практика: матеріали Міжн. наук.-практ. конф. м. Київ, 24-25 лютого 2017 р.* / ГО «Інститут

інноваційної освіти»; Науково-учбовий центр прикладної інформатики НАН України. Київ: ГО «Інститут інноваційної освіти», 2017. 168 с. С. 19-22.

55. Лісовець О. Особливості становлення і розвитку самостійності дитини у дошкільному віці. *Наукові записки Ніжинського державного 219 університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2018. № 3. С. 28-34.

56. Люблінська Г. Дитяча психологія. К.: Видавниче об'єднання «Вища школа», Головне видавництво, 1974. 355 с.

57. Малова Т., Машковцева Л. Комплексный подход в воспитании самостоятельности у детей дошкольного возраста. Инновации и традиции в современном образовании, психологии и педагогике: сборник статей Международной научно-практической конференции (10 октября 2017 г, г. Оренбург). Уфа, 2017. С. 3

58. Мельник І. Можливості розвитку адекватної самооцінки дошкільників у взаємодії з дорослими й однолітками. *Дошкільна освіта*. 2009. № 3(25). С. 55-62.

59. Монтессори М. Помогите мне сделать это самому. М.: Издат. дом «Карапуз», 2000. 272 с.

60. Образотворчі матеріали та обладнання для образотворчості: вимоги та поради. *Дошкільне виховання*. 2005. № 5. С. 8–10.

61. Особистість дошкільника: надії та перспективи розвитку : наук. метод. посіб. / заг. ред. Т. Піроженко. Житомир : [Інститут психології імені Г. Костюка АПН України, Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти], 2002. Ч. I. 50 с.

62. Павелків Р., Цигипало О. Дитяча психологія: навч. посіб. для самостійної роботи студента. Київ: Академвидав, 2011, с. 123.

63. Паніна В. Проблема виховання самостійності в теорії і практиці дошкільної освіти. *Вісник Глухівського держ. пед. ун-ту. Серія: Педагогічні науки*. Глухів, 2010. Вип. 16. С. 70-74.

64. Педагогічний словник / За редакцією дійсного члена АПН України Ярмаченка М. К.: Педагогічна думка, 2001. 516 с.
65. Пеньковська Н. Сім'я формує самооцінку дитини. *Дошкільне виховання*. 2002. №6. С. 16.
66. Писарчук О. Особливості формування предметно-розвивального середовища дошкільного навчального закладу. *Наукові записки. Серія: педагогіка*. 2014. № 4.
67. Піроженко Т. Особистість дошкільника: перспективи розвитку. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 136 с.
68. Поніманська Т., Козлюк О., Марчук Г. Виховання людяності (До Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі»): методичний посібник. К.: Міленіум, 2008. 138с.
69. Поніманська Т. Дошкільна педагогіка: підручник. 2-е вид., доповн. К.: Академвидав, 2013. 464 с.
70. Програма розвитку та виховання дитини раннього віку «Зернятко». Науковий керівник ... Харків: ВГ «Основа», 2014. 192 с.
71. Психологічний словник / За ред.. В.І. Войтка. К.: Головне видавництво видавничого об'єднання «ВИЩА ШКОЛА», 1982. 216 с.
72. Психологія дошкільника: Хрестоматія: Для студ.серед.пед.учеб. заведений./ Сост. Г.Урунтаева. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Издательский центр «Академия», 2000. 408 с.
73. Рындак В., Кулешова Е. Роль дошкільного періода в вихованні творчеської самостійності младшого школьника. *Вестник ОГПУ. Серія: педагогіка*. 2006. №4. С. 116-123.
74. Рогозна І. Педагогічні передумови виховання самостійності. *Дошкільне виховання*. 2004. №1. С.26-27.
75. Савенков А. Путь к одаренности: исследовательское поведение дошкольников. СПб.: Питер, 2004. 272 с.

76. Савченко М. Вплив ігрової діяльності на виховання самостійності у дітей дошкільного віку. *Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового Центру НАПН України*. 2011. № 4. С. 358-361.

77. Савченко М. До проблеми визначення структурних компонентів самостійності в дошкільному дитинстві. *Зб. наук. праць. Педагогічні науки*. Випуск 58. Частина I. Херсон : Айлант, 2011. С. 153-157.

78. Савченко М. Підготовка педагогів до роботи з виховання самостійності в дітей дошкільного віку в ігровій діяльності. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди: зб. наук. праць. Серія: педагогіка*. 2013 №28. С. 283-288.

79. Самборенко Л. Развитие самостоятельности дошкольника. *Дошкольное воспитание*. 2008. №1. С. 65-73.

80. Слободчиков В., Исаев Е. Основы психологической антропологии. Психология развития человека: Развитие субъективной реальности в онтогенезе. Москва: Школьная Пресса. 2000. 416 с..

81. Словник психолого-педагогічних термінів і понять. Тернопіль: ТОКІППО, 2001. 179 с.

82. Соловійова Л. Вольовий розвиток дитини дошкільного віку як чинник її особистісного зростання. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. ст.* / за заг. ред. : С. Максименка, С. Кулачківської. К. : Нора-прінт, 2002. Том IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 1. С. 60-64.

83. Сухорукова Г., Дронова О., Голота Н. та ін.; Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному закладі. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. 376 с.

84. Тельных Д. Предметно-развивающая среда как средство формирования самостоятельности у детей дошкольного возраста. URL: http://sad12.cherobr.ru/files/statya_telnah.pdf

85. Теренік Н. Формування основ самостійності у дітей дошкільного віку. *Формування ціннісно-змістовної сфери дітей дошкільного та молодшого*

шкільного віку: матеріали обл. наук.-практ. конф. 28 бер. 2018 р. Дніпро. С. 421-426

86. Удіна О. Виховання самостійності дошкільників в образотворчій діяльності (на матеріалі аплікації): дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2008. 25 с.

87. Удіна О. Проблема виховання самостійності дітей дошкільного віку: теоретичний аспект. *Інститут проблем виховання: збірник наукових праць*. Вип. 6, кн. I. К., 2004.

88. Формування інноваційного простору дошкільної освіти: наук.-метод. посіб. / упоряд. Н. Любченко, О. Прокопенко; А. Виноградова за ред.Є. Чернишової / Ун-т менедж. освіти НАПН України. Київ, 2012. Ч. 1. 112 с.

89. Чехонина А. Самостоятельная поисковая деятельность детей в образовательном процессе детского сада. *Детский сад от А до Я*. 2008. №1 С. 101-107.

90. Чуб Н. Довідник для батьків дошкільників. Психологія дитини від А до Я. Х. : Веста, 2007. 160 с.

91. Шигапова З. Розвиток у дітей самостійності ініціативи і відповідальності. URL: <http://ditsad.com.ua/konsultac/konsultac2831.html>

92. Шкляр Н. Проблема первинної соціалізації дітей молодшого віку в сучасному науково-педагогічному просторі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2015. Вип. 19(2). С. 366-378.

93. Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років / О. Аксьонова, А. Аніщук, Л. Артемова [та ін.]; наук. кер. О. Кононко. Київ: ТОВ «МЦФЕР – Україна», 2019. 488 с.

94. Яковлева Ю. Феномен самостоятельности. *Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика*. 2008. № 5. С. 161-165.

95. Эльконин Д. Б. Детская психология. Москва: Академия, 2004. 98 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Методи, використані під *когнітивний компонент*

ВПРАВА 1. «ЗУБУДУЙ ВИСОКУ БАШТОЧКУ» (З. ГУРІНА)

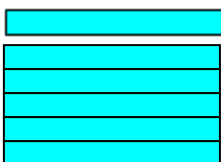
Мета: вивчити здатність дітей самостійно виконувати поставлене конкретне завдання шляхом спроб і помилок (за зразком експериментатора)

Матеріал: будівельний конструктор (цеглинки – 6 штук)

Завдання: побудувати башточку з якомога меншою кількістю спроб.

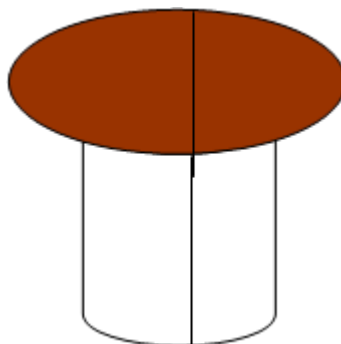
Інструкція дорослого: побудуй башточку, складаючи один кубик на інший, щоб вийшла висока і красива.

ВПРАВА 2. «СКЛАДИ ГРИБОЧОК» (З. ГУРІНА)

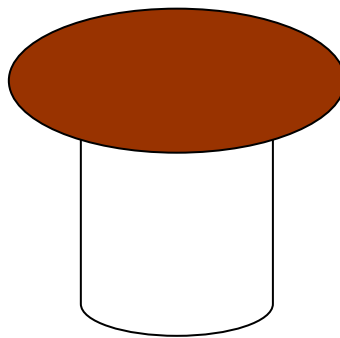
Мета: вивчити вміння дітей виконувати завдання, знаходячи варіанти правильних рішень.(за зразком експериментатора)

Матеріал: паперовий грибок і його частинки.

Завдання: З частин скласти цілий грибок з якомога меншою кількістю спроб.

Інструкція дорослого: склади грибочок такий, як у мене.

ДОДАТОК Б

Методи, використані під емоційно-ціннісний компонент

**ВПРАВА 1. « ВИВЧЕННЯ ПРОЯВУ ПОЧУТТЯ ГОРДОСТІ ЗА
ВЛАСНІ ДОСЯГНЕННЯ» (Т. ГУСЬКОВА, М. ЕЛАГИНА)**

Мета: вивчити вміння дітей діяти самостійно без зразка експериментатора, знаходячи свої варіанти рішення завдань.

Підготовка дослідження. Приготувати пірамідку, конструктор.

Проведення дослідження. Дослідження проводиться індивідуально з дітьми. Завданням дітей було побудувати піраміду з деталей конструктора.

Обробка результатів. Аналізують активність дітей протягом виконання завдань за 2-ма параметрами: 1) зв'язок дитини з предметним світом відображає цінність досягнень у здійснюваній діяльності (прийняття завдання, що свідчить про інтерес і мотиваційне забезпечення діяльності, цілеспрямованість під час виконання завдання), включення у вирішення завдання (глибина включення у сам процес діяльності), оцінку дитиною продуктивності своєї діяльності; 2) зв'язок дитини з дорослим відображає самостійність виконання завдань (відношення дитини до допомоги дорослого, її емоційні прояви); пошук оцінки дорослого й відношення до неї.

Показники оцінюють за такою шкалою: при максимальному виявленні показника дитині дається 2 бали, при середньому – 1 бали, при низькому – 0 бал. Результати підрахунків у сумі для всієї вибірки показників оформляють у таблицю (табл.1).

Таблиця 1

Особливості поведінки дітей

Показники активності	Оцінка активності дітей різного віку (в умовних балах)		
Прийняття завдання			
Наполегливість			
Включеність			
Самостійність			
Оцінка свого результату			
Пошук оцінки дорослого			
Відношення до оцінки дорослого			

Відзначають зміни кількісних показників від однієї вікової групи до іншої.

Аналізують, як зростає активність дітей під час пошуку оцінки дорослого. Слідкують за емоційними реакціями при отриманні й відсутності оцінки у кожній віковій підгрупі. Вияснюють, чи проявляються афективні форми поведінки (перебільшення своїх досягнень, намагання знецінити невдачу) при невдачі чи відсутності оцінки дорослим успіху дитини.

2. ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ «Збери намисто по темі» (Н. Черникова)

Мета: визначення дисциплінованості, самостійності, витривалості.

Хід гри: вихователь пропонує дітям зібрати намисто і визначає для кожного тему. Діти самостійно виконують завдання.

Щоб перевірити, правильно чи намистинки зібралися по темі, вихователь пропонує перевернути намисто зворотною стороною (якщо намистинки одного кольору, то завдання виконане вірно. Якщо ж ні, то бусинка іншого кольору буде сигналізувати про допущену помилку, яку треба виправити).

Методи, використані під поведінковий компонент**1. СПОСТЕРЕЖЕННЯ**

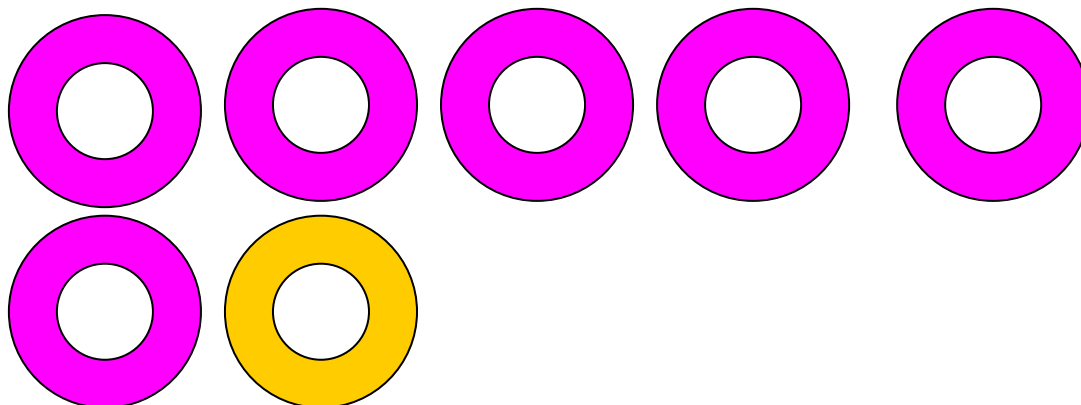
Мета: з'ясувати характер самостійної поведінки дітей молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності.

Об'єктами спостереження було 20 дітей молодшого дошкільного віку у заняттях з образотворчого мистецтва: аплікація, конструювання, ліплення. Ці види занять було обрано тому, що саме в них дитина може проявити свою елементарну незалежність, ініціативність, самостійність у виконанні певних завдань. За кожним досліджуваним здійснено по три сеанси спостереження у різних умовах життєдіяльності. Отримано інформацію щодо 60 актів спостережень.

2. МОДЕЛЮВАННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ СИТУАЦІЇ***Експериментальна ситуація «Зроби по-своєму» (З. Гуріна)***

Мета: одержання даних про рівень самостійності дітей при виконанні посильних завдань конструктивного характеру.

Матеріал: пірамідка – 6 штук однакового кольору, 1 шт. – іншого.

Завдання: скласти те, що дитина хоче сама.

Інструкція дорослого: із кружечків побудуй те, що ти захочеш.
Використай всі кружечки.

Протокол спостереження

ШІБ вихователя _____

Показники	Навчальна	Трудова	Художня
1.Тривалість предметно-практичної діяльності			
2. Час втручання дорослого в роботу дошкільника, наявність – відсутність об'єктивної потреби в цьому дитини			
3.Характер допомоги дорослого			
4.Реакція дорослого на досягнення і помилки дитини			
5.Емоційне ставлення вихователя до дитини			

ДОДАТОК Д

Анкета для вихователів

1. Як, на Вашу думку, можна визначити поняття «самостійність»?
2. Яку дитину Ви вважаєте самостійною?
3. Яке значення має самостійність для розвитку особистості дитини дошкільного віку?
4. Які методи та прийоми роботи сприяють вихованню самостійності в дітей дошкільного віку?
 - а) гра та праця;
 - б) читання, розповідання, бесіди;
 - в) приклад, створення проблемних ситуацій;
 - г) підтримка й заохочення.
5. Які види діяльності дітей дошкільного віку, на Вашу думку, сприяють вихованню в них самостійності? Чому?
 - а) ігрова;
 - б) пізнавальна;
 - в) предметно-практична.
6. Які види ігор, на Вашу думку, сприяють набуттю самостійності в дошкільному віці?
 - а) дидактичні;
 - б) рухливі.
7. Яка допомога дорослого потрібна дитині, якщо він прагне виховати її самостійною?
 - а) стимулювання активності;
 - б) віра в можливості дитини, підтримка виявів самостійності;
 - в) створення умов для самостійної діяльності, надання свободи вибору в ній;
 - г) надання певних знань, приклад, роз'яснення;
 - д) управління в практичних діях, надання посильних доручень;

е) активна допомога дорослого.

8. Які умови потрібно створити в закладі дошкільної освіти з метою виховання самостійності в дітей?

- а) ігрові зони;
- б) розвивальне середовище;
- в) атмосфера довіри, підтримки;
- г) цікаві форми роботи;
- д) компетентність вихователів.

Анкета для батьків

1. Яку дитину можна вважати самостійною?

а) володіє навичками самообслуговування та виконує нескладні доручення;

б) Відповідальна, ініціативна, здатна приймати власне рішення;

в) не потребує постійного контролю та керівництва з боку дорослого;

г) не може бути самостійною в цьому віці.

2. Чи потрібно виховувати самостійність із дошкільного віку? Чому?

а) становлення та розвиток особистості;

б) оволодіння навичками самообслуговування;

в) розвиток цілеспрямованості, упевненості.

3. Чому дитина може виявляти несамостійність?

а) надмірна опіка з боку дорослих;

б) особливості характеру дитини;

в) відсутність роз'яснення, прикладу та контролю з боку дорослих;

г) вікові можливості дитини.

4. Чи наявні у родині в дитини певні обов'язки, самостійне виконання доручень?

а) володіння навичками самообслуговування, виконання нескладних доручень;

б) самостійна ігрова, предметно-практична діяльність;

в) відсутність обов'язків та доручень.

5. Які методи (доручення, контроль за діями, показ і роз'яснення тощо), на Вашу думку, сприяють вихованню самостійності в дітей?

а) доручення;

б) показ та роз'яснення;

в) відсутність обмежень, свобода дій;

г) гра.

Бесіда «Що означає бути самостійним?»

Добрий день, діти! Сьогодні ми з вами поговоримо про самостійність. Але, насамперед, я вам розповім один випадок.

До хлопчика Максима на подвір'ї його будинку підійшли друзі і запитали, чи хоче він піти з ними грати у футбол. Хлопець мляво похитав головою, поглянув на свою маму і сказав: «Не знаю». Найгіршим для Максима є прийняття рішення. Адже він звик, що за нього завжди все вирішують інші – мама, тато, бабця або старша сестра. Вони радять, як одягатися, чим займатися, з ким товаришувати, яку професію обрати в майбутньому. Для них він – маленька дитина, яка не має своєї думки та нічого не знає про життя.

Але Максиму це не подобається, він відчуває, що так не повинно бути. Хлопець хоче нарешті стати самостійним.

Отож у мене до вас запитання: «Що потрібно робити Максиму, щоб бути самостійним?».

(заслуховування відповідей дітей)

Що таке самостійність? Часто говоримо, що діти самостійні, коли вони вже можуть самі одягнутися та поїсти. Чи всі це вже вміють робити? – Молодці!

Але цього зовсім недостатньо, щоб бути самостійною людиною. Самостійна людина у важких ситуаціях може сама впоратися з проблемами.

Отож змалюємо портрет самостійної людини.

ДОДАТОК К***Художні твори для дітей молодшого дошкільного віку***

Василь Сухомлинський

Чому мама хвалить?

Пішла мама на роботу, а вдома залишилась шестирічна дівчинка Люда.

Вона ще не ходить до школи.

Мама сказала Люді, щоб вона курей нагодувала й квіти полила.

Люда нагодувала курей і полила квіти, потім думає: «Зварю борщу.

Мама прийде з роботи втомлена. Хай відпочине».

Зварила Люда борщу, попробувала.

Борщ несмачний... Оце буде мама сваритися, що вона несмачного борщу наварила.

Прийшла мама з роботи. Здивувалась, що Люда зварила страву.

Насипала борщу, їсть і хвалить:

– Ой смачного ж ти борщу зварила, дочко. Люді ніяково слухати ці слова. Адже вона пробувала борщ – він несмачний. Думає Люда: «Чому ж мама так хвалить?».

Василь Сухомлинський

Блискучі черевички

Маленька дівчинка почистила свої черевички та вийшла на вулицю.

Там стояв хлопчик.

Він говорить дівчинці:

– А мої черевички краще твоїх блищать!

Дівчинка подивилася на черевички хлопчика і питає:

– Так, твої черевички краще блищать. А чим ти їх чистив?

Хлопчик відповів:

– А я ... а я навіть не знаю. Мої черевички почистив дідусь.

ДОДАТОК Л

Програма для педагогів та батьків «Виховання самостійності дітей молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності»***Мета програми:***

- підвищувати рівень знань і усвідомлення педагогами та батьками сутності самостійності та особливостей її прояву у молодшому дошкільному віці;
- спонукати педагогів та батьків до розвитку самостійності молодшого дошкільника як базової якості особистості;
- створити предметно-практичне середовище для розвитку самостійності молодшого дошкільника.

Очікувані результати:

- впровадження в освітній процес ігрових завдань предметно-практичного характеру;
- використання педагогами сучасних технологій виховання самостійності в предметно-практичній діяльності;
- участь батьків в освітньо-виховному процесі дошкільного закладу.

Основні принципи:

- *активності*, що полягає в поінформованості педагогів та батьків щодо виховання самостійності як базової якості особистості дитини молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності;
- *відкритості*, що розкривається через доступність організації освітнього процесу для батьків.
- *співробітництва*, полягає в організації співпраці батьків та педагогів щодо виховання самостійності молодших дошкільників.

Завдання програми:

- оснащення педагогів та батьків сучасними технологіями виховування самостійності;

- зацікавлення батьків проблемою розвитку самостійності дітей в предметно-практичному середовищі ЗДО та сім'ї;
- індивідуально допомагати батькам та педагогам щодо організації процесу самостійності дитини молодшого дошкільного віку, навчити дорослих надавати право на вибір видів діяльності дитині без їх опіки.